

התנך וספרות המזרח הקדום - בין עימות לאימוץ

ד"ר יושי פרג'ון

אנחנו רגילים לחשוב על התנ"ך כספר עתיק, ועל העם היהודי כעם הנצח. זוהי מחשבה מוצדקת במונחי ימינו, כי אנו מוקפים בדתות צעירות יותר, ובעמים שהופיעו רק במאות השנים האחרונות. אבל במונחי העולם הקדום, הישראלים היו עם צעיר ומוקף בתרבויות עתיקות, עשירות ומתחכמות ממנו בהרבה.

הפיתוי שאותן אמונות עתיקות וגדולות הציבו בפני עמנו הצעיר, הובילו את נביאי המקרא למאבק עיקש באמונות האליליות ובדרכי הפולחן הפגאניות. אבל האם ניתן להעמיד את כל הזיקה בין ישראל ובין העמים שסביבם על מאבק?

השוואת הספרות המקראית ליצירות שמקורן בעולם הקדום (בדגש על טקסטים שמקורם במסופוטמיה), תלמד אמנם על ההבדלים התהומיים, אבל גם על הרקע התרבותי-אמוני שהיה משותף לישראל ולכמה מן העמים הקדומים. מתוך עיון במקבילות, נלמד מה מן הקיים בעולם הקדום היה ראוי בעיני כותבי המקרא לשימור ולאימוץ, מה היה ראוי לתיקון, מה חייב מלחמה מרה, וכמובן מה חסר בעולם וחודש על ידי המקרא.

בקורס יידונו גם האתגרים שהציבו התגליות מן העולם הקדום לפתחם של חכמי ישראל, ויוצגו תגובות שונות שהוצעו על ידי החכמים, החל בשלילה מוחלטת של המשמעויות העולות מן הממצאים, וכלה באימוץ נלהב שלהם.

את שמונה המפגשים שלנו, נחלק לשלוש יחידות גדולות (לכל יחידה חוברת מקורות נפרדת):

היחידה הראשונה תעסוק בסיפורי הראשית בתורה בהשוואה לאגדות המזרח הקדום.

היחידה השנייה תעסוק בסיפורי האבות בהשוואה למצוות התורה ולחוקי המזרח הקדום.

היחידה השלישית תעסוק בחוקי התורה בהשוואה לחוקי המזרח הקדום.

יחידה ראשונה - סיפורי הראשית בתורה בהשוואה לאגדות המזרח הקדום (דף מקורות ראשון)

- א. סיפור הבריאה בספר בראשית בהשוואה לסיפורי המזרח הקדום בשיעור זה נדבר על סיפור הבריאה בהשוואה לאנומה אליש.
- ב. סיפורים של השגת גבול - סיפור גן עדן וסיפור בני האלוהים ובנות האדם בשיעור זה נדבר על סיפור גן עדן וסיפור בני האלוהים ובנות האדם על רקע סיפורים מן המזרח הקדום ובפרט אתרח'סיס, אדפה, ועלילות גלגמש.

ג. סיפור המבול בתורה על רקע סיפורי המבול במזרח הקדום בשיעור זה נעסוק במקבילה החזקה ביותר בין התורה לבין איזשהו סיפור מן המזרח הקדום - סיפור המבול. נעסוק בעיקר בסיפור המבול כפי שהוא מופיע בעלילות גלגמש, ובאתר'סיס. עם יספיק הזמן - נתאר גם כיצד התמודדו חכמי ישראל עם הדמיון הרב בין ספר בראשית לבין אגדות המזרח הקדום.

יחידה שנייה - סיפורי האבות - בין מצוות התורה לחוקי המזרח הקדום (דף מקורות שני)

ד. סיפורי האבות בהשוואה לחוקי המזרח הקדום בשיעור זה נעסוק בסיפורי אברהם שרה והגר בהשוואה לחוקים מן המזרח הקדום (חוקי ח'מורבי, חוקי אשנונה, וכו'). סיפורי בני יעקב בהשוואה לחוקי המזרח הקדום ולחוקי התורה בשיעור זה יהיו שני חלקים: בחלקו הראשון נמשיך בהשוואה בין סיפורי האבות לחוקי המזרח הקדום. הפעם נעסוק בסיפורי בני יעקב בהשוואה לחוקי המזרח הקדום. בחלק השני נעסוק בהשוואה בין סיפורי האבות לבין מצוות התורה. לבסוף נבקש להציע משמעות כללית לזיקה בין סיפורי האבות לבין מצוות התורה וחוקי המזרח הקדום.

יחידה שלישית - "ואלה המשפטים" - מצוות התורה וחוקי המזרח הקדום (דף מקורות שלישי)

ו. פולמוס בבל והמקרא והשוואה בין מצוות התורה לחוקי המזרח הקדום בשיעור זה יהיו שני חלקים: בחלק הראשון נלמד מעט על פולמוס בבל והמקרא - פולמוס חריף ששטף את אירופה בעקבות גילוי ופענוח חוקי ח'מורבי בתחילת המאה העשרים. בחלקו השני של השיעור נעסוק בהשוואה פשוטה בין חוקים קצרים בתורה לבין חוקים מן העולם הקדום.

ז. חוקי התורה וחוקי המזרח הקדום - השוואה מתקדמת בשיעור זה נעסוק בהשוואה מתקדמת יותר בין חוקי התורה לבין חוקי העולם הקדום. תחילה נעסוק בהשוואה בין קובץ דיני השוורים בתורה לבין מקבילותיו במזרח הקדום. מכאן נעבור לעסוק בהשוואות שאינן נוגעות רק בדמיון בין מצוות התורה לחוקי המזרח, אלא גם בשוני ואפילו בניגוד ביניהם. ח. סיום תיאולוגי - דרכי ההתמודדות של חכמי ישראל עם הדמיון בין מצוות התורה לחוקי המזרח.

בשיעור זה נציג את גישותיהם של חכמים שונים, למן הרמב"ם ועד הרב קוק, באשר למשמעות הדתית של הדמיון בין מצוות התורה לבין קבצי החוקים שכבר היו קיימים בעולם הקדום לפני מתן תורה .

עיון בסיפורי הראשית בתורה ובאגדות המזרח-הקדום

ד"ר יושי פרג'ון yoshifa@gmail.com

התרגום ומרבית ההערות בדף המקורות, לקוחים מתוך ספרם החשוב של ש' שפרה וי' קליין, **בימים הרחוקים ההם – אנתולוגיה משירת המזרח הקדום**, עם עובד: ת"א תשנ"ז.

א. מבוא

ספרי דברים פרשת שופטים פסקא קע: "לא תלמד לעשות כתועבות הגוים ההם" – יכול אי אתה רשיי ללמוד להורות ולהבין? תלמוד לומר: "לעשות" – לעשות אי אתה למד, אבל אתה למד להורות ולהבין!

ב. השוואה בין סיפורי הראשית בתורה לאגדות המזרח הקדום

מקבילות מאגדות המזרח הקדום	פסוקי המקרא	המוטיבים	
אנומה אליש: ¹ (א, 1) בעת ממעל לא נקראו שמים (בשם), מתחת אדמה בשם לא נזכרה, / רק אפסו אב-ראשית, מזריעים, / והאם תאמת יולדת פלגים – / מימיהם נבללו יחדו.	(א) בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ: (ב) והארץ הייתה תהו ובהו וחשך על פני תהום ורוח אלהים מרחפת על פני המים:	מים קדמוניים טרם הבריאה	בריאת העולם (א')
(ד, 135) נח האדון (=מרדוך), בגוייתה (=של תיאמת) התבונן, / שסע את הפגר למען ברוא נפלאות, / ויפלחנה כצדפה (מילולית: כדג מיושב) לשנים: / חציה כונן ויקרה שמים, / נטה יריעה, משמר הציב, / לבל תגיר מימה – צוה עליהם.	(ו) ויאמר אלהים יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל בין מים למים: (ז) ויעש אלהים את הרקיע ובדל בין המים אשר מתחת לרקיע ובין המים אשר מעל לרקיע ויהי כן:	חציית מי התהום לשניים ויצירת הרקיע	
(א, 133) האם ח'יבר (=תאמת) יוצרת-כל, / הוסיפה נשק לא-יחת: ילדה תנינים, / חדי שינים, מלתעות ללא רחס, / מלאה גגם בַחֲמָה תחת דם... / (א, 146) אכן עשתי-עשר כמותם בראה.	(כא) ויברא אלהים את התנינים הגדלים...	בריאת התנינים	
אתר'סיס: ² (א, 1) בעת האלים כאדם יגעו בעמל, עמסו בסבל – / סבל האלים גדול מאד, / העמל כבד, רבה התלאה – / שבעת האננכי הגדולים / העמיסו עמל על האנני. / (א, 36) [שנות] הסבל מנו. / [סבל] אין-קץ, / שבע-מאות שנה, / עמל [כבד] עמסו לילה ויום. / התלוננו וידברו סרה, / נרגנו בשוחות: / "הבה נקרב [אל אדוננו], נושא הכלים, / יסיר מעלינו עמלנו הכבד. / [האל], יועץ האלים הגבור – / לכו נסירנו מרום מושבו; / אנלל, יועץ האלים הגבור – / לכו נסירנו מרום-מושבו!"	(ז) ויבצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה: (ח) ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם ויטע שם את האדם אשר יצר: (ט) ויטח ה' אלהים את האדם וינחמוו בגן עדן לעבדה ולשמרה:	יצירת האדם עפר מן האדמה (לעשות את מלאכת האלוהים?)	סיפור גן עדן (ב'-ג')
>האלים הזוטרים, ובראשם האל נה, יוצאים למרד כנגד האלים הגדולים, אשר מתכנסים לטקס עצה כיצד להתמודד עם המרד... (א, 182) פתח אָעָה את פיהו, / ויאמר לאלים אחיו: / "למה זה נדבר בהם סרה? / כבד עמלם, רבה תלאתם, / נלאו אָעָבַד את האדמה יום-יום. / הקינה כבדה, הן נשמע את הצעקה, / רבתה [המלאכה] לעשותה. / גבירת-האלים, 'רחם-רבה' יושבת [בינינו], / 'רחם-רבה' יצור תברא, / סבל האלים – האדם ישא!"... פתחה נָתְנו את פיה, / ותאמר לאלים הגדולים: / "... טיט לו יתן לי ואנכי אעשה!" / פתח אָנְפִי את פיהו, / ויאמר לאלים הגדולים: / "באחד בחדש, בשבעה ובחמישה-עשר, / טהרה אכונן, רחצה; / אל אחד יטבחו-נא, / ויטהרו האלים בטבילה. / בבשרו ובדמו נָתְנו לו תביל טיט, / האל הלז והאדם לו יתבוללו / יחדיו בטיט... מבשר האל – רוח לו תהי, / אות הוא לחי – יודיענו, / למען לא ישכח – רוח לו תהי!"			
בתוך המפחרת ענו 'אמני', / האננכי הגדולים, / חורצי הגורלות. / (א, 223) את האל נה, אשר לו שאר-רוח, / טבחו במפחרתם. / בבשרו ובדמו, / נָתְנו בללה טיט... (א, 231) והיא – אחר אשר בללה טיט, / קראה לָאֲנֵנָה, האלים הגדולים, / נתנו רק על הטיט. / פתחה ממי (=נינתו) את פיה, / ותאמר אל האלים הגדולים: / "צויתם אותי (לעשות) מלאכה – / כיליתיה..."			
עלילות גלגמש: ⁴ (יא, 289) גלגמש אמר אליו, אל אָרְשֶׁנְבִי המלח: / "אָרְשֶׁנְבִי, הצמח הזה, צמח פלאות, / בְּלָבְתוֹ – ימצא אדם חיים... אנכי אֶכְלֶנּוּ, ואשובה אל עלומי."	(א) וַחֲנָשׁ הָיָה עָרוֹם מִכָּל חַיַּת הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר עָשָׂה ה' אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר אֶל הָאִשָּׁה אַף כִּי אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ מִכָּל עֵץ הַגָּן: ... (כב) וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים הֵן	הנחש גורם לאבדן ההזדמנות	

¹ המיתוס מכונה על שם שתי המילים הראשונות שלו *Enūma Eliš* – "בעת ממעל". עיקרו של המיתוס הוא הלל למרדוך אלוהי בבל, והעלאתו לדרגת האל העליון בפנתיאון המסופוטמי. המיתוס נכתב על גבי שבעה לוחות, והוא כולל יותר מאלף שורות שיריות. זמן חיבורו של המיתוס לא ידוע, אפשר שהוא חובר בראשית האלף השני לפנה"ס, או בשלהי האלף השני.

² אתר'סיס היא היצירה הגדולה והמורכבת ביותר שנשתמרה מן התקופה הבבלית העתיקה (מאות י"ח-י"ז לפנה"ס), והיא מספרת את ההיסטוריה, מהמאורעות שהביאו לבריאת האדם ועד המבול. הפופולריות הרבה לה זכה הסיפור מתבטאת בעותקים הרבים שלו שנמצאו גם בזמנים מאוחרים יותר. נוסח בן שלושה לוחות שהועתק בערך בשנת 1634 לפנה"ס, מאפשר שחזור כמעט מלא של הסיפור.

³ בדרך כלל הכוונה בביטויים אלו לאלו השמים ואלי השאול (בהתאמה), אך בהקשר זה מדובר על שני מעמדות של אלים: האננכי הם שבעת האלים חורצי הגורלות, והאנני הם האלים הזוטרים.

⁴ לפרטים על היצירה, ראה להלן הערה 11.

עיון בסיפורי הראשית בתורה ובאגדות המזרח-הקדום

<p>לאכול מעץ החיים</p>	<p>קבלת עצה שלא לציית להוראות האכילה של האל</p>	<p>חכמה שמימית ואלמוות</p>	<p>אובדן ההזדמנות לחיי-נצח ושיבה לאדמה</p>	<p>הדורות שלפני המבול או (דורות)</p> <table border="1" data-bbox="901 667 1193 958"> <tr><td>אדם</td><td>(אדם)</td></tr> <tr><td>שש</td><td>---</td></tr> <tr><td>אנוש</td><td>---</td></tr> <tr><td>קינן</td><td>קין</td></tr> <tr><td>מהללאל</td><td>חנוך</td></tr> <tr><td>77</td><td>עדר</td></tr> <tr><td>חנוך</td><td>מחויאל</td></tr> <tr><td>מתושלח</td><td>מתושלח</td></tr> <tr><td>למך</td><td>למך</td></tr> <tr><td>נח</td><td>---</td></tr> <tr><td>יבל, יובל, תובל קין</td><td>שם, חם, יפת</td></tr> </table>	אדם	(אדם)	שש	---	אנוש	---	קינן	קין	מהללאל	חנוך	77	עדר	חנוך	מחויאל	מתושלח	מתושלח	למך	למך	נח	---	יבל, יובל, תובל קין	שם, חם, יפת	<p>שושלת קין (ד', יז-כד) וספר תולדות אדם (ה')</p>
אדם	(אדם)																										
שש	---																										
אנוש	---																										
קינן	קין																										
מהללאל	חנוך																										
77	עדר																										
חנוך	מחויאל																										
מתושלח	מתושלח																										
למך	למך																										
נח	---																										
יבל, יובל, תובל קין	שם, חם, יפת																										
<p>בני האלוהים + המבול (ו'-ט') יובאו להלן בפירוט, בטבלה משל עצמם</p>																											
<p>ייסודה של בבל על ידי בניית מבנה כביר, ובו מגדל שראשו מגיע לשמים</p>	<p>(ב) וַיְהִי בְנֵסֶעַם מִקְדָּם וַיִּמְצְאוּ בְקִעָה בְּאֶרֶץ שִׁנְעָר וַיֵּשְׁבוּ שָׁם: (ג) וַיֹּאמְרוּ וַיֵּשְׁבוּ אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ הֲבָה נִלְבְּנָה לְבָנִים וְנִשְׂרָפָה לְשָׁרְפָה וְתִהְיֶה לָּהֶם הִלְבְּנָה לְאִבּוֹ וְהָחֵמְרָה זֶה לָּהֶם לְחֵמֶר: (ד) וַיֹּאמְרוּ הֲבָה נִבְנֶה לָּנוּ עֵיר וּמְגִדָּל וְרֵאשֻׁן בְּשָׁמַיִם וְנַעֲשֶׂה לָּנוּ שֵׁם פֶּן נִפּוּץ עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ: (ה) וַיִּרְדֵּ ה' לִרְאֹת אֶת הָעֵיר וְאֶת הַמְּגִדָּל אֲשֶׁר בָּנוּ בְּנֵי הָאָדָם: ... (ט) עַל פֶּן קָרָא שְׁמָהּ בָּבֶל כִּי שָׁם בָּלַל ה' שִׁפְתֵי כָל הָאָרֶץ וַיִּמְשָׁם הַפִּיִּם ה' עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ:</p>	<p>מגדל בבל (י"א, א-ט)</p>																									
<p>אחרי עשרים פרסה – סעדו סעודה, אחרי שלשים פרסה – נטו ללון... נחש הריח את ניחוח הצמח, בחשאי עלה מחורו ונשא את הצמח, השיל את עורו בשדה. / ביום ההוא ישב גלגמש ובכה...</p> <p>אֲדָפָה:⁵ (ב, 14) אָאָה, יבן-השמים, אחזהו בידי, / צָנָה [את אֲדָפָה]... וייעץ לו עצה: / "אֲדָפָה – לפני אנו המלך אתה הולך, / אֶל השמים אתה עולה. / ... (ב, 30) בעמדך לפני אנו, / לחם-המות כי יגישו לך – אֶל תאכל, / מי-מות כי יגישו לך – אֶל תשתה... (ב, 35) העצה אשר יעצתיך אל תפר, / הדבר אשר הגדתיך לו תשמור!"</p> <p>... (ב, 60) מדוע גלה אָאָה לבן-אנוש סתרי שמים וארץ (אשר) לא יאו (לו)?! / חכמה רבה נתן לו, הוא עשה (כזאת) למענו. / ואנחנו מה נעשה למענו? / לחם-חיים הָבִיאוּ לוֹ – וַיֹּאכְלוּ!"</p> <p>(ב, 64) לחם-חיים הָבִיאוּ לוֹ – ולא אכל, מי-חיים הָבִיאוּ לוֹ – ולא שתה. / בגד הָבִיאוּ לוֹ – ולבש. / שמן הָבִיאוּ לוֹ – ומשח. / הביט בו אָנו ויחחק בפניו: / "הנה-נא, אֲדָפָה, מדוע לא אכלת, לא שתית? / על-כך לא תחיה! אבוי! בני-אנוש אֶמְלִילִים!" / "אָאָה, אדני, הגיד לי: 'אל תאכל, אל תשתה.' / "קחורו והשיבוהו את האדמה!"</p> <p>רשימת המלכים השומרית:⁶ (טור א, 1) כאשר הורדה המלכות מן השמים / היתה המלכות באָרְדוּ / באָרְדוּ אֶ-לֶ-לֶם / מלך 28,000 שנה; / (5) אֶ-לֶ-לֶ-גֶר מלך 36,000 שנה; / שני מלכים / מלכו 64,800 שנה. / אני עוזב את אָרְדוּ, / מלכותה לִבְדָ-תִבְרָ / (10) הובלה. / בִבְדָ-תִבְרָ אָנֶ-מֶן-לֶ-אֶנְ / מלך 43,200 שנה; / אָנֶ-מֶן-גֶל-אֶנְ / מלך 28,800 שנה, / (15) דִמְ-זֶ (=תמוז) האלוהי (ה)רועה, מלך 3600 שנה; / 3 מלכים / מלכו 108,000 שנה. / אני עוזב את סִפֶר, / מלכותה הובלה לִשְרָפָד. / בִשְרָפָד אָבֶן-תֵת / מלך 18,600 שנה; / (35) מלך אחד / מלך 18,600 שנה. / 5 ערים, / 8 מלכים. / מלך ('צ'ל מלכו' י"פ) 241,000 שנה. / (40) המבול סחף הכל.</p>																											

ב. השוואה בין סיפור המבול המסופוטמי לסיפור המבול המקראי

1. סיפור בני האלוהים ובנות האדם כרקע לסיפור המבול

המקרא	מקבילות מן המזרח הקדום	בני האדם מתרבים
<p>(ו', א) וַיְהִי כִי הִחַל הָאָדָם לִרְבּוֹת עַל פְּנֵי הָאָרֶץ וַיִּבְנוּ יִלְדוּ לָהֶם:</p>	<p>(אתרח'יסיס, א', 352-359): טרם יעברו מאתים ואלף שנה/ ותפרץ הארץ, האנשים התרבו, / הארץ נהמה כמו פר, / מקול שאונם נבהל האל. / שמע אֶגְלָל צעקתם, / אמר אל האלים הגדולים: / "כבדה צעקת בני-האדם, / מקול שאונם, נדדה שנת..."</p>	

⁵ המיתוס התגלה באל-עמרנה שבמצרים, וזמנו המאה הארבעה-עשרה לפנה"ס. המסורת המאוחרת מתארת את אֲדָפָה כראשון לשיבעת חכמי קדם, שנבראו קודם המבול בצורת דגי-אדם, ונשלחו על ידי אָאָה-אֶנְכִי, על מנת שישרתו כיועצים בחצרות מלכים, ויילמדו אותם את מלאכת הכתב ואת יסודות התרבות. מכל מקום, בסיפור זה מתואר אֲדָפָה כבן אנוש, בן חסותו של אָאָה, הממונה על הפולחן שלו בארדו.

⁶ ע"פ מהדורת [AS 11] T. Jacobsen, *The Sumerian King List*, Chicago 1939, ובתרגומו של פי ארצי, בתוך: ח' תדמור (עורך), **מקורות לתולדות מסופוטאמיה הקדומה**, האוניברסיטה העברית תש"ך 1959-60. בגרסאות השונות של הרשימה מופיעים 10-7 מלכים לפני המבול.

⁷ בעיר בבל היה מקדש כביר לאל מרדוך ושמו *E-sag-ila* – "בית ירים ראשי".

⁸ באותו מקדש התנשא מגדל ושמו *E-temen-an-ki* "בית יסוד השמים והארץ".

⁹ לוח 4 שוי 143-145: "ימדד האדון (מרדוך) את המדות אשר לאפסו, / כונן בדמותו היכל-גדול – הוא הַיִּשְׂרָה' /; ... אשר ברא בשמים".

עיון בסיפורי הראשית בתורה ובאגדות המזרח-הקדום

<p>מזיווג בין אדם נולד גבור ענק</p>	<p>(ב) וַיֵּרָא הָאֱלֹהִים בְּנֹת הָאָדָם כִּי טַב־תְּהֵאָדָּם לָהֶם נָשִׁים מִכָּל אֲשֶׁר בָּרָאוּ: (ג) וַיֹּאמֶר ה' לֹא יִדּוּן רֹחִי בָאָדָם לְעֹלָם בְּשֹׁנָם הוּא בְּשֵׁר וְהָיוּ יָמָיו מִמָּהָ וְעִשְׂרִים שָׁנָה: (ד) הַנְּפִלִים הָיוּ בָאָרֶץ בְּיָמֵי הַהֵם וְגַם אַחֲרָיִךְ כֹּן אָשֶׁר נָבְאוּ בְּנֵי הָאֱלֹהִים אֶל בְּנוֹת הָאָדָם וַיָּלְדוּ לָהֶם הַמָּה הַגִּבּוֹרִים מֵעוֹלָם אֲנָשֵׁי הַשָּׁם:</p>	<p>(עלילות גלגמש, 11 א', 26) [אין] הוא גלגמש התהלך בכל התלאות; / נשא על מלכים, מהולל, איש-תואר, / הגבור, יליד ארך, ראם גוף; / כי ילך לפני – ראש-וראשון, / אם מאחור ילך – מעוז אחיו; / 'הרשת החזקה', מחסה צבאו, / נחשול עז, מנתץ חומת-אבן; / זרע לְגַלְבַּנְדָּה, 12 גלגמש אדיר כח, / בן הפרה האצילה, הָרְאֵמָה, נְסֹן; 13 / האדון גלגמש, אדיר, איום, / מפלש מבואות ברכסי-הרים, / חופר בארות בפאתי הרים; / עובר מצולה, תהום-ים רחבה, עד מזרח שמש, / חוקר כנפות-הארץ, אשר ביקש חיי-נצח; / בגבורתו הגיע עד אֲתַנְפְּשֶׁתְּם יוֹשְׁבֵי-מִרְחָקִים, / המשיב שבות נפש-כל-חי, (המה) אשר השחית המבול; / [אין איש] בכל יושבי-תבל, / [אשר] יתחר בו למלוכה, / [אשר כמון] גלגמש יקרא: "אנכי, אנכי, המלך" / גלגמש מאז יום הולדו דגול שמו, / שני-שלישים ממנו – אל, שליש ממנו – אדם. / צלם גוו – דַּגְרָמְחִי (= ארורו, אלת הבריאה) עֲרָה, / פְּלָה לצור תארו – נַדְמָד (= אאה) / מראהו מפאר ..... / שגיגא גוו, תארו נשא. / [חמש-עשרה] אמה [זרועותיו] הפרושות, / (4 שורות חסרות) שלש אמות שוקיו, שש אמות ירכיו, / שש אמות רִחַב צַעְדֵי, / [חצי] אמה הראשונה באצבעותיו, / לחייו מעטרות זקן כמו [אל], / [תלתלי] רעמתו שופעים כמו [שכלי-קמה], / ברום קומתו אדיר – אין [שווה לו], / כיאה לארץ – יפה מראהו, / הוא בנוה-הצאן אשר לארץ יתהלך; / יתגבר כראם, מרומם ראשו, / איש לא יתחרה בו, שלופה חרבו; / (לקול) 'כדורו' יתנשאו רעיו, / כערץ יפיל אימה על העלמים בני ארץ: / לא ישלח גלגמש בן אל אביו, / יומם ולילה ינח בעז. / גלגמש, הוא הרועה אשר לארץ 'הַנְּהָה', הוא, הרועה אשר להם, [אאותם יענה]! אמיץ, דגול, נבון, [ואכזר]. / לא ישלח גלגמש בתולה אל [אמה]. / [עלתה לשמים] תלותו, / ..... לפני [האלים].</p>
<p>אין לגיבור יכולת לזכות לחיי נצח</p>	<p>(ג) וַיֹּאמֶר ה' לֹא יִדּוּן רֹחִי בָאָדָם לְעֹלָם בְּשֹׁנָם הוּא בְּשֵׁר וְהָיוּ יָמָיו מִמָּהָ וְעִשְׂרִים שָׁנָה:</p>	<p>(עלילות גלגמש ט', 1) גלגמש על אנכדו חברו, / יבכה בקול-גדול וישעט בשדה: / "אנכי – הלא כמו אנכדו מות אמות! / באה תוגה בתוך מעי, / מות יראתי, ואשעט בשדה... (ט, 30) שְׁמַש נעצב, יצא אליו, / אמר אל גלגמש: / "גלגמש, אנה תנווד, / החיים אשר תבקש לא תמצא." / (עלילות גלגמש י', 70) איכה אשקט, איכה אחריש, / חברי, אשר אהבתי, היה לעפר. / האם לא כמוהו אנכי אשכב, לא אקום לדור ודור? / מאז הלך לא ראיתי חיים, / ... (י, 73) המות אשר מפניו יראתי, אל-נא אראה! / המוזגת אמרה אליו, אל גלגמש: / "גלגמש, אנה תנווד? / החיים אשר תחפש לא תמצא. / כאשר בראו האלים את האדם, / מות שתו על האדם, / ואת החיים שמרו בידם. / ... (י, 73) כזו וכזה משפט [האדם]!" 14</p>

2. השוואה בין סיפור המבול בעלילות גלגמש לסיפור המבול המקראי¹⁵

ההחלטה האלוהית להביא מבול	סיפור המבול מתוך בראשית פרקים ו'- ט'	סיפור המבול מתוך עלילות גלגמש
<p>(ו', ה) וַיֵּרָא ה' כִּי רַבָּה רָעַת הָאָדָם בָּאָרֶץ וְקָל יָצָר מִחֲשַׁבְתּוֹ לִבּוֹ רַק רַע פֶּל הַיּוֹם: (ו) וַיִּנְחֵם ה' כִּי עָשָׂה אֶת הָאָדָם בָּאָרֶץ וַיַּעֲצַב אֶל לִבּוֹ: (ז) וַיֹּאמֶר ה' אֶמְחָה אֶת הָאָדָם אֲשֶׁר בָּרָאתִי מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה מֵאָדָם עַד בְּהֵמָה עַד רֶמֶשׂ וְעַד עוֹף הַשָּׁמַיִם כִּי נַחַמְתִּי כִּי עָשִׂיתָם: (ח) וַנַּח מִצָּא חַן בְּעֵינֵי ה': ... (יא) וַתִּשְׁחַת הָאָרֶץ לְפָנֵי הָאֱלֹהִים וַתִּמְלֵא הָאָרֶץ חָמָס: (יב) וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָרֶץ וַהֲנִיחַ נִשְׁחָתָה כִּי הִשְׁחִית כָּל בְּשָׂר אֶת דְּרָכָו עַל הָאָרֶץ:</p>	<p>(8) אֲתַנְפְּשֶׁתֶם אִמֹר אֵלָיו, אֵל גִּלְגַּמֶּשׁ: / "אִגְלַח לָךְ, גִּלְגַּמֶּשׁ, דַּבֵּר-נַצְרוֹת, / וּצְפוֹנוֹת אֲשֶׁר לֹאִים לָךְ אִגְדָּה. / שְׂרָפְךָ¹⁶... אֲשֶׁר עַל שַׁפַּת נֹהַר הַפְּרַת יוֹשֶׁבֶת / - / וְהָאֱלִים אֲשֶׁר בְּקִרְבָּה, / ... נִשְׂאֵם לָבַם לְהִבְיָא מִבּוֹל; /</p>	

¹⁰ יש מחלוקת בחז"ל מי הם בני האלוהים: (1) **מלאכים** (פרקי דרבי אליעזר [היגור], כ"ב): "ר' אומר המלאכים שנפלו ממקום קדושתן מן השמים ראו את בני דורותיו של קין גלויות בשר ערוה כוחלות עיניהם כזונות וטעו אחריהם ולקחו מהן נשים, שני ויקחו להם נשים מכל אשר בחרו"; (2) **בני המעמד השליט** (ספרי בהעלותך ו'): "ויראו בני האלהים את בנות האדם – מה היו בני הדיינים עושים? היו אווזים נשים מן השוק, ומענים אותם". אחת הסיבות העיקריות לאימוץ דעה זו לגבי בני האלוהים, נעוצה מן הסתם, בדבריו התקיפים של רשב"י בנידון (בר"ר [תיאודור-אלבק] כ"ו, ב): "ויראו בני האלהים וגו' ר' שמעון בן יוחי קרי להון בני דייניה, ר' שמעון בן יוחי מקלל לכל מן דקרי להון בני אלהיא". מכל מקום, מעניין כי לשתי האפשרויות המוצגות בחז"ל, יש התאמה בעלילות גלגמש.

¹¹ עלילות גלגמש נחשב לאפוס הענק הראשון בתולדות הציוויליזציה, וליצירה החשובה ביותר שהעניקה הספרות המסופוטמית לעולם. הנוסח השלם והמאוחר ביותר של העלילה, החרוט על 12 לוחות שהכילו קרוב ל-3000 שורות שיר, נתגלה בספרייתו של אשורבניפל בנינוה. נוסח זה שהתחבר כנראה בסוף האלף השני לפנה"ס, נסמך על הנוסח הבבלי העתיק שנתחבר כנראה בתחילת האלף השני לפנה"ס, אשר עשה שימוש בחומרים שזמנם סוף האלף השלישי לפנה"ס. גלגמש, גיבור הסיפור, היה כנראה מלך ארך בשלהי המחצית הראשונה של האלף השלישי לפני הספירה. בסיפורי הדורות המאוחרים הוא מתואר כמלך השומרי הראשון שהצליח לפרוק את עול ממלכת כיש הצפונית ולייסד את הממלכה השומרית הראשונה החשובה בדרום מסופוטמיה. עם השנים נטו אגדות רבות אודותיו, שחלקן קובץ לאפוס אחד רחב יריעה.

¹² המלך השלישי ביושלת ה-א' של ארך, גיבור העלילה השומרית 'לוגלנדה ואַנְמַרְכִּי'. לאחר האלהתו נחשב לבן זוגה של האלה נינסון.

¹³ "גיבירת הראמות/ פרות-הבר"; אחת האלות החשובות של ארך, בת זוגו של לוגלנדה.

¹⁴ הגבלת חיי האדם ל-120 שנה נזכרת גם ב"מעשה באבילל שהפך לעורב" (במקור מניפור, ראשית האלף השני לפנה"ס; קטע זה לקוח מגרסה דו-לשונית שומרית-אכדית מאוחרת יותר): "כספך, אבני-הספיר אשר לך, בקרך וצאנך / אנה תיקחם: ימי האדם קרבים, / מיום ליום ימעטו, / מחודש לחודש ימעטו, / משנה לשנה ימעטו. / מאה ועשרים שנה – ימי האדם, היא אכן קללתם; / (זה חלקם) מיום אשר נברא אנוש ועד עתה!"

¹⁵ שלושה צירים מרכזיים בהם מתגלה השוני שבין הסיפורים הדומים הללו הם: מונותיאיזם מול פוליתיאיזם; מוסריות מול תועלתנות; אלוהות נעלה על הטבע מול אלוהות שהיא חלק מן הטבע.

¹⁶ עיר עתיקה בדרום מסופוטמיה (תל-פרעה, כ-70 ק"מ מדרום לבבל). לפי רשימת המלכים השומרית, שורופך היתה העיר האחרונה ששלטה על דרום בבל לפני המבול, ומלכה היה אוברתותו. על פי נוסח אחר של רשימת המלכים אוברתותו היה אביו של אַתְנַפְּשֶׁתְּם (והשווה שוי' 23).

<p>(15) נשבעו שבועה: אביהם אנו,¹⁷ יועצם, הגבור אגלל, נושא-כליהם נגרתה¹⁸ שר-המים אשר להם אגג¹⁹ הנסיד, אגאה²⁰ נשבע עמהם, והגיד דבריהם לסכה: / 'סכה, סכה! כתל, כתל! / סכה שמעי-נא! כתל הסכת! איש שרפך בן אגרתתני, הרוס בית, בנה ספינה! /</p>	<p>(ו', יג) ויאמר אלהים לנח קח כל בשר בא לפני כי מלאה הארץ חמס מפניהם והנני משחיתם את הארץ: ... (ז') ויאני הנני מביא את המבול מים על הארץ לשחת כל בשר אשר בו רוח חיים מתחת השמים כל אשר בארץ יגוע: (ז') ויאמר ה' לנח בא אתה וכל ביתך אל התבה כי אתך ראיתי צדיק בדור הזה: ... (ד) כי לימים עוד שבעה אנכי ממטיר על הארץ ארבעים יום וארבעים לילה ומחיתי את כל היקום אשר עשיתי מעל פני האדמה:</p>	<p>הודעת המבול לאדם הנבחר</p>
<p>(26) רכוש מאס, נפש חיה! העלה זרע נפש כל-חי אל לב הספינה! / [אתרחיסים ג' 37-37, 21: "נצור] המועד אשר אודיעך, בא [אל הספינה], שער הספינה הג' / [העלה אל] קרבה דגנד, קנינד ורכושך, אשתך, שארך, קרוביך ובני-אמנים. / [בהמת השדה וחית השדה, כל אשר ירק מרעיהם, / אשלח אליך ויוחילו בשערך. /]</p>	<p>(ו', יח) והקמתי את בריתי אתך ויבאת אל התבה אתה ויבניך ואשתך ונשי בניך אתך: (יט) ומכל החי מכל בשר שנים מכל תביא אל התבה להחית אתך זכר ונקבה יהיו: (כ) מהעוף למינהו ומן הבהמה למינה מכל רמש האדמה למינהו שנים מכל יבאו אליך להחיות: (כא) ואתה קח לך מכל מאכל אשר יאכל ואספת אליך והיה לך ולחם לאכלה: (ז') מכל הבהמה הטהורה תקח לך שבעה שבעה איש ואשתו ומן הבהמה אשר לא טהרה הוא שנים איש ואשתו: (ג) גם מעוף השמים שבעה שבעה זכר ונקבה לחיות זרע על פני הארץ:</p>	<p>ציווי להעלות מכל חי אל הספינה</p>
<p>(28) הספינה אשר אתה תבנה, ... לו ישו רחבה וארכה, כמו האפסו אותה תקרה. / [אתרחיסים ג' 37-37, 21: פתח אתרחיס את פיהו וידבר, ויאמר לאאה אדונו: / "אנכי לא עשיתי ספינה מעודי! / צור צורה בקרקע, אראה את הצורה, [ואעשה] את הספינה. / אאה צר [צורה] בקרקע. /]</p>	<p>(ו', יד) צעה לך תבת עצי גפר קנים תעשה את התבה וכפרת אתה מבית ומחוץ בכפר: (טו) וזה אשר תעשה אתה שלש מאות אמה ארך התבה חמשים אמה רחבה ושלושים אמה קומתה: (טז) צהר תעשה לתבה ואל אמה תכלנה מלמעלה ופתח התבה בצדה תשים תחתים שנים ושלושים תעשה:</p>	<p>ציווי על מידות הספינה</p>
<p>(32) אנכי הבינותי, ואומר אל אגאה אדני: / 'אדני, [הדבר] אשר אתה צויתני, שמעתי ואנכי כה אעשה, אך מה אשיב לעיר, לעם ולקנים: / (36) פתח אגאה את פיהו וידבר, אמר אלי, אל עבדו, / 'בן-אדם, אתה כה תדבר אליהם: / אמרתי אל לבי, אגלל ישנאני, / לכן לא עוד אשב בעירכם, / על אדמת אגלל לא אציג רגלי, / ארדה אל האפסו ועם אגאה אדני אשב. / ואתם – עליכם ימטיר רב-ברכה, / המון צפורים, שלל דגים... לבקר – צפיחיות, / לערב – ימטיר עליכם גשם-חטים. /²²</p>	<p>-----²²-----</p>	<p>העלמת המבול משאר האנושות</p>
<p>(48) וכמו השחר עלה, / נאספה הארץ [אלני]: / הנגר נשא קרדמו, / חרש הקנים נשא את האבן [אשר לו]. / הגברים [עשו במלאכה], / בני-הבית [שזרו את החבלים], / הילד [הרך נשא] את הפפר, / האביון כל כלי-מעשה הוביל. / ביום החמשי כוננתי תבניתה: / רצפתה – מאה ועשרים אמה הצלע האחת, מאה ועשרים אמה גבהו כתליה, / צלעות תקרתה ישו, מאה ועשרים אמה האחת, / כוננתי תארה, צורתה צרתי, / עשיתי לה סיפונים ששה, / (וכה) חלקתיה לעליות שבע, / קרבה חלקתי לתשעה (קנים). / יתדות-קער בדפנותיה תקעתי, / בחנתי את המשוטים וכל כלי-מעשה אגרתי. / ששה רבוא פפר שפכתי אל הפור, / שלשה רבוא זפת [יצקתי] פנימה. / שלשה רבוא שמן אשר יעמס צבא נושאי-הדגים, / מלבד רבוא שמן אשר אכלה סיכת (היתדות), / ושני רבוא שמן אשר הצפין המלח...</p>	<p>(ו', כב) ויעש נח ככל אשר צנה אתו אלהים כן עשה: (ז') ויעש נח ככל אשר צנהו ה':</p>	<p>בנית התיבה</p>
<p>(80) כל-אשר היה לי – הטענתיה, / כל אשר היה לי בכסף – הטענתיה, / כל-אשר היה לי בזהב – הטענתיה, / כל-אשר היה לי,</p>	<p>(ז') ונח נון שש מאות שנה והמבול היה מים על הארץ: (ז') ונבא נח ונניו ואשתו ונשי בניו אתו אל התבה מפני מי המבול: (ח) מן הבהמה הטהורה ומן הבהמה אשר</p>	<p>הטענת הספינה</p>

¹⁷ אל השמים. מקור השם שומרי, ופירושו "שמים".

¹⁸ אל פרוין ואל מלחמה שומרי, בנו בכורו ומנהל משק ביתו של אנליל בעיר ניפור.

¹⁹ אל שאול זוטר, שהיה על פי אחת המסורות בנו של אנליל.

²⁰ אל החכמה והמאגיה ומי התהום המתוקים ובורא האדם.

²¹ השלמות מתוך הנוסח האשורי המאוחר (האלף הראשון לפני הספירה) של אתרחיסים.

²² מעניין להשוות זאת למדרש מאדנו (מאן), ילקוט תלמוד תורה, בראשית ל"א: "עשה לך תיבת עצי גופר. אמר רב הונא בשם ר' יוסי: מאה ועשרים שנה עכב הבי"ה לדור המבול שמא יעשו תשובה, ולא עשו. וכיון שאמר לנח עשה לך תיבת עצי גופר, עמד נח ונטע ארזים. והיו אומרים לו: נח, ארזים הללו למה? א"ל: כך אמר לי הבי"ה שהוא מביא מבול לעולם, ואמר לי לעשות תיבה כדי שאמלט אני ובני. והיו שוחקים עליו. כשגדלו הארזים וקצצן. אמרו לו: ארזים הללו שקצצת למה? והיה משיב להם כענין הזה. התחיל לעשות התיבה, והיו אומרים לו: תיבה זו למה? והיה משיב להם כענין הזה. וכל כך למה? אמר הבי"ה: שמא יעשו תשובה, כשיראו נטיעת הארזים ועשיית התיבה, אולי ישבר לבם. ולא שבו, והיו משחקים ומלעיגים עליו. כיון שלא עשו תשובה, אמר הבי"ה לנח: 'בא אתה וכל ביתך אל התיבה' (ברי' ז', א). מיד: 'יומח את כל היקום' (שם, כג)."

²³ באתרחיסים השקר אינו הוראה אלוהית, אלא יוזמה של אתרחיסים עצמו.

<p>זרע נפש-כל-חי – הטענתיה. / העליתי אל לב הספינה כל משפחתי וקרובי, / בהמת השדה, חית השדה²⁴ (וכל חרש-אמן – את כלם העליתי. /²⁵ (86) שמש שם לי מועד: / לבקר – צפיחיות, לערב – ימטיר גשם חטים; / בוא אל לב הספינה, חתם פתחך! ...</p>	<p>איננה טהרה ומן העוף וכל אשר רמש על האדמה: (ט) שנים שנים באו אל נח אל התבה וזכר ונקבה באשר צנה אלהים את נח: ... (יג) בעצם היום הזה בא נח ושם וקם וקפת בני נח ואשת נח ושלושת נשי בניו אתם אל התבה: (יד) המה וכל החיה למינה וכל בהמה למינה וכל הרמש הרמש על הארץ למינהו וכל העוף למינהו כל צפור כל כנף: (טו) ונבאו אל נח אל התבה שנים שנים מקל הבשר אשר בו ריח חיים: (טז) ונבאים וזכר ונקבה מקל בשר באו באשר צנה אתו אלהים...</p>	
<p>(93) באתי אל לב הספינה פנימה, חתמתי הפתח, לחותם הספינה, פזר-אמרי המלח, נתתי את ההיכל על כליו. /</p>	<p>(ז, ט) ... ויסקר ה' בעדו:</p>	<p>חתימת הספינה</p>
<p>(96) וכמו השחר האיר, / עלתה עננה שחורה מפאתי שמים, / אדד²⁶ בקרבה ירעם בקול... עמודי ארץ ארבל²⁷ יעקר, / ילך נגרתה, את הסכרים יפרץ; / האנגפלי²⁸ נשאו לפידיים, / בזהר-אורם ילהטו ארץ. / אדד – בלהותיו שטפו את השמים, / כל אור הפכו לעלטה... לא יראה איש את אחיו, / לא יכיר איש את רעהו) מפני המטר. /</p>	<p>(ז, ט) ויהי לשבעת הימים ומי המבול היו על הארץ: (יא) בשנת שש מאות שנה לחיי נח בחדש השני בשבעה עשר יום לחדש ביום הזה נבקעו כל מעינות תהום רבה וארבת השמים נפתחו: (יב) ויהי הגשם על הארץ ארבעים יום וארבעים לילה: ... (יז) ויהי המבול ארבעים יום על הארץ וירבו המים וישאו את התבה ותרם מעל הארץ: (יח) ויגברו המים וירבו מאד על הארץ ותלך התבה על פני המים: (יט) והמים גברו מאד מאד על הארץ ויכסו כל ההרים הגבהים אשר תחת כל השמים: (כ) חמש עשרה אמה מלמעלה גברו המים ויכסו ההרים: (כא) ויגעו כל בשר הרמש על הארץ בעוף ובבהמה ובחיה ובכל השרץ אשר על הארץ וכל האדם: (כב) כל אשר נשמת רוח חיים באפיו מכל אשר בחרבה מתו: (כג) וימח את כל היקום אשר על פני האדמה מאדם עד בהמה עד רמש ועד עוף השמים וימחו מן הארץ וישאר אד נח ואשר אתו בתבה:</p>	<p>תיאור המבול</p>
<p>(113) האלים נבהלו מפני המבול/ נסוגו עלו שמימה, ממלכת אנו; / האלים הצטנפו כמו כלבים, רבצו בחוצות, / זעקה האלה כמו יולדת, / קוננה 'גבירת-האלים' יפת הקול: / 'היום הוא לו ישוב אל העפר, / כי אנכי במפחת האלים צויתי רעה!... אנכי, אנכי, יולדת בני-אנוש, בני והמה, כבני-דגים ימלאו תהום-ים! / האלים, קהל האנגפלי, בכו אתה, / האלים שוחחים ישבו בבכי...</p>	<p>-----</p>	<p>תיאור האלים בשעת המבול</p>
<p>(127) ששה ימים ושבעה לילות/ התחולל רוח, מבול, סער-זלעפות, הציף את הארץ. / בהגיע היום השביעי שכך סער-זלעפות... נכלא המבול. /</p>	<p>(ז, כד) ויגברו המים על הארץ חמשים ומאת יום: (ח) / (א) ויזכר אלהים את נח ואת כל החיה ואת כל הבהמה אשר אתו בתבה ויעבר אלהים רוח על הארץ וישכו המים: (ב) ויסקרו מעינות תהום וארבת השמים ויכלא הגשם מן השמים: (ג) וישבו המים מעל הארץ הלוך ושוב ויחסרו המים מקצה חמשים ומאת יום:</p>	<p>משך המבול</p>
<p>(132) הבטתי אל הים והנה השלף הס, / וכל בני-אנוש שבו אל העפר... פתחתי צהר, ואור נפל על לחיי, / כרעתי-ברך, ישבתי גם בכיתי, / דמעות ירדו על לחיי... / על הר נצר²⁹ נחה הספינה, / הר נצר החזיק בספינה, והנשא לא נתנה...</p>	<p>(ח, ד) ותנח התבה בחדש השביעי בשבעה עשר יום לחדש על הרי אררט: (ה) והמים היו הלוך וחסור עד החדש העשירי בעשירי באחד לחדש נראו ראשי ההרים: (ו) ויהי מקץ ארבעים יום ויפתח נח את חלון התבה אשר עשה:</p>	<p>הספינה נחה על ראש הר, והגיבור פותח חלון</p>
<p>(145) בהגיע היום השביעי, / הוצאתי ואשלח יונה. / הלכה היונה התעופפה, / מנוח לא נמצא לה, ותשב אלי. / הוצאתי ואשלח סנונית, / הלכה הסנונית, התעופפה, / מנוח לא נמצא לה, ותשב אלי. / הוצאתי ואשלח עורב, / הלך העורב, ראה כי קלו המים, / אכל, נתגר, פרח, ולא שב אלי. /</p>	<p>(ח, ז) וישלח את הערב ויצא ויצא ושוב עד גבת המים מעל הארץ: (ח) וישלח את היונה מאתו לראות הקלו המים מעל פני האדמה: (ט) ולא מצאה היונה מנוח לכף רגלה וישב אליו אל התבה כי מים על פני כל הארץ וישלח דוד ויסקה ויבא אתה אליו אל התבה: (י) ויחל עוד שבעת ימים אחרים ויסקף שלח את היונה מן התבה: (יא) ויבא אליו היונה לגעת ערב והנה עלה זית טרף בפיה וידע נח כי קלו המים מעל הארץ: (יב) וייחל עוד שבעת ימים אחרים וישלח את היונה ולא יספה שוב אליו עוד: ...</p>	<p>שליחת ציפורים לביור מצב היבשה</p>

²⁴ באתרחיסיס ג' 89-87: "טהורים עם [לאטהורים] / [פריס] וכבשים שמונים; / לכד ויבא/ עוף-כנף, [צפור] שמים, / חית [השדה ובהמת] שכן [=אל חיות הבר]; [וכל] הרמש [אשר] בשדה, / [אסף] / והביא [אל הספינה]".
²⁵ באתרחיסיס ג' 102-94, מופיע הקטע המעניין הבא: "[בליל התפס] הירח, / קרא [אתרחיס] לאנשיו, / [הושיבם] לכרה, / ואת משפחתו הביא [אל הספינה]. / האוכל – אכל, / השותה – שתה, / (והוא) בא ויוצא, / לא ישב, / לא יכרע, / נשבר לבו ויקא מררה."
²⁶ אל הסערה והאורקל המסופוטמי, בנו של אנו, אל השמים. קול אדד הוא הרעם, ונשקו הוא הברק.
²⁷ כינוי לנגרל אל השאול, ובעלה השני של מלכת השאול ארשכוגל.
²⁸ כאן, כינוי לאלי השמים והארץ. בתקופה מאוחרת יותר כינוי לאלי השאול.
²⁹ מזוהה עם Pir-Omar-Gudrun, השוכן כ-450 ק"מ מצפון לשורופך, עיר-מוצאו של אוננפישיטים, המיתמר לגובה של כ-3000 מטר.

<p>(155) הוצאתי (פְּלֵם) לארבע רוחות (שמים) והקרבתי קרבן, / ערכתני מנחה בראש פסגת ההר. / שבעה ושבעה אגנות הצבתי, / תחתיהם פִּזְרְתִי קנה, ארוז והדס. /</p>	<p>(ח', טו) וַיִּדְבֹר אֱלֹהִים אֶל נֹחַ לֵאמֹר: (טז) צֵא מִן הַתֵּבָה אֲתָה וְאִשְׁתְּךָ וּבְנֵיךָ וּנְשֵׂי בְנֵיךָ אִתְּךָ: (יז) כָּל הַחַיָּה אֲשֶׁר אִתְּךָ מִכָּל בֶּשֶׂר בְּעוֹף יַבְיָבָהּ וּבְבִהֵמָה וּבְכָל הַרְמֵשׁ הַרְמֵשׁ עַל הָאָרֶץ הוּצֵא אִתְּךָ... (יח) וַיֵּצֵא נֹחַ וּבְנָיו וְאִשְׁתּוֹ וְנְשֵׂי בְנָיו אִתּוֹ: (יט) כָּל הַחַיָּה כָּל הַרְמֵשׁ וְכָל הָעוֹף כָּל רוֹמֵשׁ עַל הָאָרֶץ לְמִשְׁפְּחֹתֵיהֶם יֵצְאוּ מִן הַתֵּבָה: (כ) וַיָּבֹן נֹחַ מִזְבֵּחַ לַיהוָה וַיִּקַּח מִכָּל הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה וּמִכָּל הָעוֹף הַטְּהוֹר וַיַּעַל עֹלֹת בְּמִזְבְּחֹ: /</p>	<p>יצאה מהספינה והקרבת קורבן</p>
<p>(159) האלים הריחו את הניחוח, / האלים הריחו את הניחוח הטוב, / האלים כמו זבובים נקהלו על בעל-הקרבן. / ויהי אחרי-כן, בבוא 'גבירת-האלים', / נשאה את (ענק) הזבובים-הגדולים³¹ אשר עשה לה אֲנוּ בְּעֵלְ-לְבוּ: / 'אלים! כספירים האלה על צוארי לא אשכח, / ימים אלה זכור אזכר, ועד עולם לא אשכח!³² / האלים יקרבו-נא אל המנחה, / אֲנָלָל בל יקרב אל המנחה, / על אשר לא נמלך ויבא מבול, / ובני-אנוש, בְּנֵי, מִנְּה לַשַּׁחַת!³³ /</p>	<p>(ח', כא) וַיִּרַח ה' אֶת רִיחַ הַנִּיחֹחַ וַיֹּאמֶר ה' אֶל לְבוֹ לֹא אֶסַף לְקַלְל עוֹד אֶת הָאָדָמָה בְּעִבּוֹר הָאָדָם כִּי יֵצֵר לִב הָאָדָם רַע מִנְּעֻרָיו וְלֹא אֶסַף עוֹד לְהַכּוֹת אֶת כָּל חַי כְּאֲשֶׁר עָשִׂיתִי: (כב) עַד כָּל יְמֵי הָאָרֶץ זָרַע וְקָצִיר וְקָר וְחֹם וְקָיִץ וְחֹרֶף יוֹם וְלַיְלָה לֹא יִשְׁבְּתוּ: ... (ט', יב) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים זֹאת אוֹת הַבְּרִית אֲשֶׁר אֲנִי עֹשֶׂה בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם... (יג) אֶת קִשְׁתִּי נִתְּתִי בְּעֵנֶן וְהַקֵּיתָ לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי וּבֵין הָאָרֶץ: (יד) וְהָיָה בְּעָנְנֵי עָנָן עַל הָאָרֶץ וְנִרְאָתָה הַקִּשְׁתׁ בְּעָנָן: (טו) וְזָכַרְתִּי אֶת בְּרִיתִי אֲשֶׁר בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם וּבֵין כָּל נֶפֶשׁ חַיָּה בְּכָל בֶּשֶׂר וְלֹא יִהְיֶה עוֹד הַמַּיִם לְמַבּוּל לְשַׁחַת כָּל בֶּשֶׂר: (טז) וְהַקֵּיתָ הַקִּשְׁתׁ בְּעָנָן וְרִאִיתִיהָ לְזָכֹר בְּרִית עוֹלָם בֵּין אֱלֹהִים וּבֵין כָּל נֶפֶשׁ חַיָּה בְּכָל בֶּשֶׂר אֲשֶׁר עַל הָאָרֶץ: ³⁰...</p>	<p>האלים מריחים את הקורבן ועושים אות לזכרון המבול</p>
<p>(170) ויהי אחרי-כן, בבוא אֲנָלָל, / ראה את הספינה, ויזעם אֲנָלָל, / חרון נמלא על אלי האֲגָגִי: / 'מי זה מִלֵּט נפשו? ... פתח נִנְרְתָה את פיהו וידבר, / אמר אל הגבור אֲנָלָל: / 'מי מבלעדי אָאָה יברא דבר? / והלא אָאָה ידע כל מלאכה! /</p>	<p>-----</p>	<p>האל מגלה שהגיבור ניצל, וזועם</p>
<p>(179) פתח אָאָה את פיהו וידבר, / אמר אל הגבור אֲנָלָל: ³³ / 'אתה החכם באלים, הגבור, / איך, איך לא נמלכת ותבא מבול?! / בעל החטא – השת עליו חטאו, / בעל העון – השת עליו עונו, / רחם – בל יכרת, הארץ-אף – בלישחת. / תחת המבול אשר הבאת – / ארי יתנשא, וימעיט בני-אנוש, / תחת המבול אשר הבאת – / זאב יתנשא, וימעיט בני-אנוש, / תחת המבול אשר הבאת – / רעב ישתלח, ויכח את הארץ, / תחת המבול אשר הבאת – / דָּבָר ישתלח, ויכח את הארץ! ³⁴ ...</p>	<p>(ט', א) ... פָּרוּ וּרְבוּ וּמִלְאוּ אֶת הָאָרֶץ: (ב) וּמִוֹרָאֲכֶם וְחִתְּכֶם יִהְיֶה עַל כָּל חַיַּת הָאָרֶץ וְעַל כָּל עוֹף הַשָּׁמַיִם... (ג) כָּל רִמָּשׁ אֲשֶׁר הוּא חַי לָכֶם יִהְיֶה לְאֻכְלָהּ כְּנִיזָה עֲשֵׂב נִתְּתִי לָכֶם אֶת כָּל: ... (ה) וַאֲזַי אֶת דְּמִיכֶם לְנַפְשֹׁתֵיכֶם אֲדַרְשׁ מִיַּד כָּל חַיָּה אֲדַרְשׁוּ... (ז) וְאַתֶּם פָּרוּ וּרְבוּ שְׂרָצוּ בָאָרֶץ וּרְבוּ בָהּ: ... (יא) וְהַקְמַתִי אֶת בְּרִיתִי אִתְּכֶם וְלֹא יִכָּרֵת כָּל בֶּשֶׂר עוֹד מִמִּי הַמַּבּוּל וְלֹא יִהְיֶה עוֹד מַבּוּל לְשַׁחַת הָאָרֶץ: /</p>	<p>לא יבוא עוד מבול; ריבוי מיעוט בני אדם; בעלי חיים ואכילת אדם</p>
<p>(197) עלה אֲנָלָל אל לב הספינה, / ויאחז בידי ויעלני (גם) אני. / העלה ויברך את אשתי לצדי, / נגע במצחנו, והוא נֶצַב בינותינו, ויברכנו: / 'לפנים היה אֲתִנְפְּשֶׁתֶם אדם, / ועתה אֲתִנְפְּשֶׁתֶם ואשתו לו יהיו כמונו – אלים! ³⁵ ...</p>	<p>(ט', א) וַיִּבְרַךְ אֱלֹהִים אֶת נֹחַ וְאֶת בְּנָיו וַיֹּאמֶר לָהֶם פָּרוּ וּרְבוּ וּמִלְאוּ אֶת הָאָרֶץ: ... (ז) וְאַתֶּם פָּרוּ וּרְבוּ שְׂרָצוּ בָאָרֶץ וּרְבוּ בָהּ: /</p>	<p>האל מברך את גיבורי המבול</p>
<p>(205) ועתה, אשר לך, מי יקהיל את האלים למענד, / למען תמצא אתה חיי-נצח אשר תבקש?! /</p>	<p>-----</p>	<p>אפילוג</p>

³⁰ ראוי לציין בהקשר זה, כי ב"אנומה אליש", מתואר כי לאחר נצחונו של מרדוך על תיאמת, זוכה הקשת ששימשה אותו, למעמד בשמים (וי', 91-82): "לקח האדון את הקשת, נשקו, הציב לפנייהם, את הרשת אשר עשה, ראו האלים אבותיו. ראו את הקשת, ומה נפלאותה דמותה – הללו אבותיו את המעשה (אשר) עשה. הניפה אָנוּ ובמפחרת האלים (כה) דָּבָר, לקשת נֶשֶׁק: "הן זו בתי!!! קרא לקשת שמותיה לאמור: ... שמה השלישי, 'מזל קשת' – בשמים הִזְרִיחוּ, כונן מעמדה בינות האלים אֲחִיקָה".

³¹ הכונה לענק ספירים עשוי חרוזים דמויי זבובים. הענק מזכיר לגבירה את ילדיה שמתו כזבובים במבול (באתרחיסיס ג, 154-155 מקוננת נינתו "כמו זבובים, היו ילדי",) ואולי גם את התקלות האלים כמו זבובים אל הקורבן. דימוי האלים והאנשים לזבובים, מדגיש את התלות ההדדית שלהם.

³² באתרחיסיס הנוסח רחב יותר (ג, 265-275): "אז קרבה היא אל (ענק) 'הזבובים-הגדולים'... יגונם – לי הוא, / לו יהפך גורלי (לטובה), / מילטני מן הרעה, / ופני יאר. / אצא נא בשחר ... הזבובים [האלה], / לו (יהיו) ספירים לצוארי, / לו אזכרנו יום-לנצח!!!".

³³ באתרחיסיס ג' 289-290: " [הן] עשיתי (זאת) למענכם, / צויתי נצר חיים, ...".

³⁴ הצורך בדילול האוכלוסיה אינו ברור מתוך עלילות גלגמש, אבל מאתרחיסיס מתברר שכל מטרת המבול הייתה להלחם בריבוי המופרז של בני האדם. באתרחיסיס האמצעים המוצעים לדילול האדם מפורטים יותר. כך למשל מציע אֲנָלָל (ג', 325-334): " (תהי) בבני-אנוש יולדת ואשר לא תלד. / תהי בבני-אנוש 'המִשְׁפָּלְתִי' (=כינוי ללמשתו, שדה הממיתת התינוקות), / תחטוף תינוק / מעל ברכי היולדת. / כוֹנְנִי קִדְשׁוֹת, כהנות-גדולות, / ומשרות-בקדש, / לו אסורות תהיינה, / מנעי לָהֶּ! כוֹנְנִי כהנות-קדשות וכהנות-פרושות...!!!".

³⁵ באתרחיסיס אין תיאור של הענקת חיי נצח, שכן מסתבר שכל בני האדם עד למבול חיו חיי נצח. כנראה שבסיפורנו עברה העלילה התאמה.

ג. מה פשר הדמיון בין סיפורי התורה לאגדות המזרח הקדום?

1. יוסף בן מתתיהו, נגד אפיפיון א' (מהד' כשר), ירושלים תשנ"ז, עמ' כח-ל (י"ט 128-130, כ"א, 160):

אולם מעתה ואילך אתייחס אל האזכורים אודותינו בכתובים ובהיסטוריה של הכשדים, אשר מסכימים לכתובים שלנו גם בנוגע לעניינים אחרים. יעד לדברים האלה הוא בְּרוֹסוֹס, איש כשדי במוצאו, אך ידוע היטב לבעלי השכלה, מאחר שפרסם למען [קוראיו] היוונים את ספריו [הנודעים] על האסטרונומיה והפילוסופיה של הכשדים. והנה אותו בְּרוֹסוֹס, אשר נסמך על הכתבים העתיקים ביותר, תיאר את מאורע המבול ואת דבר הישמדם של בני האדם בו, בדיוק כמו משה; והוא תיאר גם את קורות התיבה בה ניצל נוח, מחדש הגזע שלנו, כאשר הגיע בבטחה אל פסגות הרי ארמניה. ... ישנה, אפוא, הסכמה... בין הספרים שלנו לבין ספרי הכשדים... ולכן גם מוסכמת ובלתי מעורערת היא עדותי על הדברים הנזכרים לעיל על אודות קדמותו היתרה של עמנו; מכל מקום, אני משער כי לגבי אלה שאינם מחרחרי ריב מובהקים די בדברים האמורים לעיל.

2. הרב מאיר ליבוש ב"ר יחיאל מיכל וייזר (מלבי"ם), פירוש לבראשית ד', כב:

אולם לא אכחד כי לדעתי בא הספור הזה כהרבה ספורי התורה אשר באו לעקר דעות כוזבות וספורי הבל אשר התפשטו בימי קדם בין העמים ואשר המציאו כהני האלילים בימי החשך, ויש עוד היום שארית מן המיטהאלאגיא שלהם, שהיו מיחסים לכל איש שהמציא איזה מלאכה כח אלהית, והיו אומרים שאליל פלוני המציא ישיבת אהל ומקנה ואליל פלוני המציא חכמת הנגון ואליל פלוני המציא תכסיסי מלחמה ואומנות הברזל וכלי מלחמה, ואליל פלוני המציא בנין הערים והנמוסים המדיניים, וספרו על כל אחד מבני אלים אלה נפלאות מתולדתו ואלהותו, והיו קוראים לבני אדם לעבודתו במועדים ובחגים שיחדו להם, ולזה הודיעה התורה לאמר אל תאמינו בשוא נתעה, דעו כי הממציא בנין הערים והנמוסים וקבוץ המדיני היה קין הרוצח הראשון, והממציאים מלאכת הרעיה והמסחר והנגון ומלאכת הברזל והמתכות היו בני למך מבני בניו של קין, והאשה אשר דברו עליה גדולות בהמיטהאלאגיא שלהם ושמו במרום קנה, היא היתה נעמה אחות תובל קין, כולם היו בני אדם להבל דמה לא בני אלהים, והודעות אלה נצרכו מאד בימים ההמה שהתפשטו הספורים האלה בין כל העמים והתקיימו בידם עד אחר חורבן בית השני כנודע.

3. הראי"ה קוק, אדר היקר, עמ' מב-מג:

וכן כשבאה האשורולוגיא לעולם, ונקפה את הלבבות, בדמיונים שמצאה, לפי השערותיה הפורחות-באוויר, בין תורתנו הקדושה לדברים שבכתבי-היתדות בדעות במוסר ובמעשים. האם הנקיפה הזאת יש לה מוסד שכלי אפילו במעט, וכי אין זה דבר מפורסם שהיה בין הראשונים יודעי דעת אלהים, נביאים, וגדולי הרוח, מתושלה, חנוך, שם ועבר וכיו"ב, וכי אפשר הוא שלא פעלו כלום על בני דורם אף-על-פי שלא הוכרה פעולתם כפעולתו הגדולה של "איתן האזרחי" אברהם אבינו ע"ה, ואיך אפשר שלא יהיה שום רושם כלל בדורותם מהשפעותיהם, והלא הם מוכרחים להיות דומים לעניני תורה.

ובענין דימוי המעשים הלא כבר מימות הרמב"ם, ולפניו בדברי חז"ל, מפורסם הדבר שהנבואה מתנהגת עם טבעו של אדם, כי טבעו ונטייתו היא צריכה להתעלות עפ"י ההדרכה האלהית, ש"לא נתנו המצוות אלא לצרף בהן את הבריות". על כן כל הדברים שמצד החנוך שקודם למתן תורה מצאו מקום באומה ובעולם, אם רק היה להם יסוד מוסרי, והיה אפשר להעלותם למעלה מוסרית נצחית ומתפתחת, השאירתם התורה האלהית. ובהשקפה יותר בהירה הוא היסוד הנאמן להכרה התרבותית הטובה הנמצאת בעמק טבע האדם, באופן ש"זה ספר תולדות אדם" הוא כלל כל התורה כולה, ושהוא עוד כלל יותר גדול מהכלל של "ואהבת לרעך כמוך" שכדברי רבי עקיבא. דברים כאלה וכיוצא באלה ראויים הם לעלות על לב כל מבין דבר, כהשקפה הראשונה, ולא היה מקום כלל למציאות הכפירה השרלטנית שתפשט בעולם, ושתחזק ע"י המאורעות הללו.

4. הראי"ה קוק, לנבוכי הדור (מהדורת ש' רחמני), תל אביב 2014, פרק ל"ב, עמ' 169-167:

שהרבה דברים שנאמרו בתורה בין במצות בין בסיפורים, ודאי מוכרח שדוגמתם ימצאו כבר בדברי גדולי וחסידיו האומות הקדמונים, אלא, שהאור האלהי המפלש עד סוף כל הדורות של נבואת משה רבנו עליו השלום, ברה וזככה אותם ממה שעלה בהם מהערבוביאה והטעות. וכל מה שנמצא תועלת קיימת בעשייתו וסיפורו, נתקרב על פי חפץ עליון הכולל הכל יחד, ואין ישראל משתבחים כלל בתור ממצייאים לחוקי המוסר והיושר בעולם, ואפילו לא לממצייאים שורש אחדות השי"ת.

אדרבא, שבע מצות בני נח כבר הונחלו מאדם הראשון ומנח... נמצא, שישראל משוכחים בתור בונים ופועלים בפועל לטוב – שזה הכח לא יגרע דבר מערכו אם אינם ממציאים ראשונים, ואדרבא, כח האמת, שהוא הנחלה האמיתית לישראל, הוא מתגבר ועולה בהיותו מתברר שבמקורו הוא לנחלה לכל הנבראים בצלם אלהים, כי אלקים עשה את האדם ישר...

ובודאי הרבה דברים טובים משרידי הנביאים ותלמידיהם של דורות הראשונים כמו מתושלח, חנוך, שם ועבר וכיוצא בזה, ממצות, נימוסים, הגיונות וסיפורי אמת, נשארו אצל האומות הקדומות והוחרתו בכתובותיהם, עד שביגיעת החיפוש ימצאו בהם כמה דוגמאות לדברי תורה. ובודאי כמה מצות נמצא שעל פי טבע פנימי אנושי יהיו נמצאים יחידים הנוטים אליהן מהשגת קצת מטעמן וערכן, ומכל מקום החותם האלהי המלא בהן, נחקק כראוי רק על ידי התורה... שהנבואה בצירוף כח החכמה הקדום לה שהביא את בעליה למדרגת הנבואה, בררה את הראוי לברר להיות חוקי אלהים ותורותיו. על כן לכבוד ולתפארת ולחוזק אמונה ויראת השי"ת יהיה משמש לנו כח הדרישה שבזמן, המוצא דוגמאות רבות מעתיקות העמים הקדומים לענייני תורה...

5. הראי"ה קוק, אגרות הראי"ה, קל"ד (איגרת לר' משה זידל):

על דבר הדעות הבאות ע"י המחקרים החדשים, שהם ברובם סותרים את פשטי דברי תורה. דעתי בזה היא, שכל מי שדעותיו ישירות ראוי לו לדעת, שאף שאין כל אמת מוכרחת בכל אותן החדשות, מכל מקום אין אנחנו חייבים כלל להכחישן בבירור ולעמד נגדן, מפני שאין זה כלל עיקר של תורה לספר לנו עובדות פשוטות ומעשים שהיו. העיקר הוא התוך, ההסברה הפנימית שבהעניינים ...

עקרים של דברים נאמרו כבר בדברי הראשונים ובראשם במורה נבוכים, והיום הננו מוכנים להרחיב את הדברים יותר. אין לנו שום נפקא מינה אם באמת היה בעולם המציאות תור של זהב, שהתענג אז האדם על רב טובה גשמית ורוחנית, או שהוחלה המציאות שבפועל מלמטה למעלה, מתחתית מדרגת ההויה עד רומה, וכך היא הולכת ומתעלה. אנו צריכים רק לדעת, שיש אפשרות גמורה, שהאדם אפילו אם יתעלה במעלה גדולה, ויהיה מוכן לכל כבוד ועונג, אם ישחית דרכו יוכל לאבד כל אשר לו, ויוכל להרע לעצמו ולתולדותיו עד דורות רבים מאד, וזה הלימוד יוצא לנו מהעובדא, של מציאות אדם בגן עדן וחסאו וגירושו...

וכשאנו באים לידי מדה זו, אין אנו נזקקים עוד ללחום דוקא נגד הציור המתפרסם בין החוקרים החדשים, וכאשר אין אנו נוגעים בדבר נוכל לשפוט משרים, ועתה נוכל לבטל את החלטותיהם במנוחה במדה זו שהאמת תורה לנו את דרכה. ... ובכלל זהו כלל גדול במלחמת הדעות, שכל דעה הבאה לסתור איזה דבר מן התורה, צריכים אנו בתחילה לא דוקא לסתור אותה, כי אם לבנות את ארמון התורה ממעל לה, ובזה הננו מתרוממים על ידה, ובעבור ההתרוממות הזאת הדעות מתגלות, ואח"כ כשאין אנו נלחצים משום דבר, הננו יכולים בלב מלא בטחון להלחם עליה גם כן.

6. רבי נחמן מברסלב, סיפורי מעשיות משנים קדמוניות, הקדמה:

קודם שסיפר מעשה ראשונה שבספר זה ענה ואמר: בספורי המעשיות שהעולם מספרים, יש בהם נסותרות הרבה ודברים גבוהים מאוד, אך שנתקלקלו המעשיות כי חסר מהם הרבה. וגם נתבלבלו ואינם מספרים אותם כסדר כי מה ששיך בתחלה מספרים בסוף וכן להפך וכיוצא בזה אבל באמת יש בהמעשיות שמספרים העולם דברים נעלמים גבוהים מאד... וגם לפעמים היה מספר מעשה מהמעשיות שמספרין העולם אבל הוסיף בהם הרבה, והחליף ותיקן הסדר עד שנשתנה ספור המעשה לגמרי ממה שהעולם מספרין... בהיותנו עוסקים בהדפסת המעשיות בראשונה שמוע שמענו קול שאון באמרם, כי לא נכון להדפיס סיפורי מעשיות כאלה... ואם כבר הקדמנו בהקדמה דברי רבנו זכרוננו לברכה, שאמר שרצונו להדפיס ספורי מעשיות ומה יוכלו העולם לומר על זה, כי הלא על כל פנים הם ספורי מעשיות נאים...

סיכום:

1. הדמיון בין התורה לבין סיפורי העולם הקדום הוא תוצאה של היסטוריה משותפת. המבול התרחש באמת ולכן הוא מסופר לא רק בתורה אלא גם תרבויות רבות אחרות. ההבדל משקף את היחידוש של התורה בהסבר המאורעות הללו.
2. הדמיון והשוני, שניהם תוצאה של פולמוס עם העולם האלילי. התורה מכירה את סיפורי העולם הקדום (=דמיון) והיא מתווכחת איתם (=שוני) ומנסה לתקן את תפיסותיהם השגויות של בני האדם.
3. הדמיון בין התורה לבין סיפורי העולם הקדום הוא תוצאה של התגלות אלוהית לראשוני בני האדם. השוני, הוא תוצאה של רמת התגלות נמוכה יותר או של קלקול במהלך הדורות.
4. התורה מאמצת סיפורים שסופרו בעולם לפני נתינתה. הדמיון הוא תוצאה של אימוץ סיפורים שרווחו בעולם לפני מתן תורה. השוני הוא תוצאה של העלאת הסיפורים למעלה מוסרית נצחית ומתפתחת.

סיפורי האבות – בין מצוות התורה לחוקי המזרח הקדום

ד"ר יושי פרג'ון yoshifa@gmail.com

א. מבוא: מתן תורה – גישה אידאית וגישה רציונליסטית

1. בבלי יומא כ"ח ע"ב:

אמר רב: קיים אברהם אבינו כל התורה כולה, שנאמר (בראשית כ"ו, ה) "עָקַב אֶשֶׁר שָׁמַע אֲבָרָהָם בְּקִלְיָי" וגו'. אמר ליה רב שימי בר חיאי לרב: ... ואימא שבע מצות ומילה? - אמר ליה: אם כן "מצותי ותורתיי" [בנוסחנו: "מִצְוֹתַי חֻקֹּתַי וְתוֹרָתַי", י"פ] למה לי? אמר רב ואיתימא רב אשי: קיים אברהם אבינו אפילו עירובי תבשילין, שנאמר "תורתיי" – אחת תורה שבכתב ואחת תורה שבעל פה.

2. זוהר כרך א' (בראשית), פרשת תולדות (פרויקט השו"ת המקוון):

כד בעא קודשא בריך הוא וסליק ברעותא קמיה למברי עלמא הוה מסתכל באורייתא וברא ליה ובכל עובדא ועובדא דברא קודשא בריך הוא בעלמא הוה מסתכל באורייתא וברא ליה הדא הוא דכתיב (משלי ח', ל) "וְנֹאֲהָיָה אֶצְלוֹ אֲמוֹן וְנֹאֲהָיָה שְׁעִשׂוּעִים יוֹם יוֹם" – אל תקרי אמון אלא אומן.

3. בראשית רבה (וילנה) חיי שרה ס"א:

וּבְתוֹרָתוֹ יִהְיֶה – אמר רבי שמעון: אב לא למדו ורב לא היה לו [=לאברהם, י"פ], ומהיכן למד את התורה? אלא זימן לו הקב"ה שתי כליותיו כמין שני רבנים והיו נובעות ומלמדות אותו תורה וחכמה, הדא הוא דכתיב (תהלים ט"ז, ז) "אֲבָרָךְ אֶת ה' אֶשֶׁר יַעֲצֵנִי אֶף לִילוֹת יִסְרוּנִי כְּלִיֹּתַי".

ב. סיפורי האבות בהשוואה לחוקי המזרח הקדום

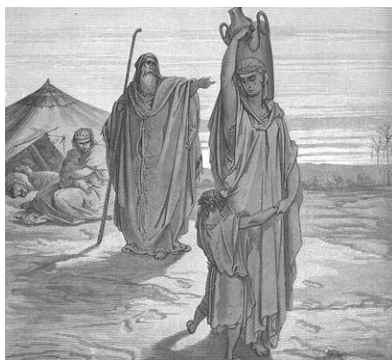
4. שרי והגר (בראשית ט"ז):

(א) וְשָׂרִי אִשֶׁת אֲבָרָם לֹא יָלְדָה לוֹ וְלֵה שִׁפְחָה מִצְרִית וְשָׁמָּה הָגָר: (ב) וּתְאֵמַר שָׂרִי אֵל אֲבָרָם הִנֵּה נָא עֲצָרְנִי ה' מִלְּדָת בֵּא נָא אֵל שִׁפְחָתִי אוֹלִי אֲבָנָה מִמֶּנָּה וַיִּשְׁמַע אֲבָרָם לְקוֹל שָׂרִי: (ג) וּתְקַח שָׂרִי אִשֶׁת אֲבָרָם אֶת הָגָר הַמִּצְרִית שִׁפְחָתָהּ מִקֶּץ עֶשְׂרִים שָׁנִים לְשִׁבְתָּהּ אֲבָרָם בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וַתֵּתֶן אֹתָהּ לְאֲבָרָם אִישָׁהּ לוֹ לְאִשָּׁה: (ד) וַיְבֵא אֵל הָגָר וַתְּהַר וַתֵּרָא כִּי הָרְתָהּ וַתִּקַּל גְּבֻרָתָהּ בְּעֵינֶיהָ: (ה) וּתְאֵמַר שָׂרִי אֵל אֲבָרָם חֲמָסִי עָלֶיךָ אֲנֹכִי נִתְתִּי שִׁפְחָתִי בְּחִיקָךָ וַתֵּרָא כִּי הָרְתָהּ וַאֲקַל בְּעֵינֶיהָ יִשְׁפֹּט ה' בֵּינִי וּבֵינֶיךָ: (ו) וַיֹּאמֶר אֲבָרָם אֵל שָׂרִי הִנֵּה שִׁפְחָתְךָ בְּיַדְךָ עָשִׂי לָהּ הַטּוֹב בְּעֵינֶיךָ וַתַּעֲנֶה שָׂרִי וַתְּבָרַח מִפְּנֵיהָ:

5. חוקי חמורבי¹:

146. כי יקח אדם אשה-כוהנת (שאינה רשאית ללדת ילדים) והיא תתן לאישה אמה. אם (האמה) תלד בנים ואחרי כן תשווה עצמה לגבירתה, גבירתה לא תתן אותה בכסף (לא תמכרנה), מפני שילדה בנים. היא תשים עליה אות (עבדות) ותמנה אותה בין האמהות.

6. גירוש הגר (בראשית כ"א):

כ"א: (ח) וַיִּגְדַּל הַיָּלֵד וַיִּגְמַל וַיַּעַשׂ אֲבָרָהָם מִשְׁתָּהּ גְּדוֹל בְּיוֹם הַגְּמִל אֶת יֶצְחָק: (ט) וַתֵּרָא שָׂרָה אֶת בֶּן הָגָר הַמִּצְרִית אֲשֶׁר יָלְדָה לְאֲבָרָהָם מִצְחָק: (י) וּתְאֵמַר לְאֲבָרָהָם גֵּרֶשׁ הָאִמָּה הַזֹּאת וְאֶת בְּנָהּ כִּי לֹא יִירַשׁ בֶּן הָאִמָּה הַזֹּאת עִם בְּנֵי עַם יֶצְחָק: (יא) וַיֵּרַע הַדָּבָר מְאֹד בְּעֵינֵי אֲבָרָהָם עַל אוֹדֹת בְּנוֹ: (יב) וַיֹּאמֶר אֶלְלִיקִים אֵל אֲבָרָהָם אֵל יֵרַע בְּעֵינֶיךָ עַל הַנְּעַר וְעַל אֲמָתְךָ כֹּל אֲשֶׁר תֹּאמַר אֵלֶיךָ שָׂרָה שָׁמַע בְּקוֹלָהּ כִּי בִיצְחָק יִקְרָא לָךְ זָרַע: (יג) וְגַם אֶת בֶּן הָאִמָּה לְגוֹי אֲשִׁימְנוּ כִּי זָרַעְךָ הוּא:

¹ חמורבי היה המלך הששי במלכי בבל העתיקה, ומלך בשנים 1750-1792 לפנה"ס. תקופתו נחשבת כ"תור הזהב" של ימי בבל העתיקה, בכל תחומי התרבות והספרות. שמו של חמורבי מוכר בעיקר בזכות קודקס החוקים המפורסם שלו.

7. חוקי לפת אשתר:²

25. כי יקח איש אשה והיא ילדה לו ילדים, והילדים ההם חיים, והשפחה ילדה גם היא ילדים לאדונה, (אך) האב העניק שחרור לשפחה ולילדיה, הילדים של השפחה לא יחלקו את הנחלה עם הילדים של אדונם.

8. יהודה ותמר (בראשית ל"ח)

(ו) ויקח יהודה אשה לער בכורו ושמה תמר: (ז) ויהי ער בכור יהודה רע בעיני ה' וימתהו ה': (ח) ויאמר יהודה לאונן בא אל אשת אחיד ויבס אתה והקם זרע לאחיד: (ט) וידע אונן כי לא לו יהיה הזרע והיה אם בא אל אשת אחיו ושחת ארצה לבלתי נתן זרע לאחיו: (י) וירע בעיני ה' אשר עשה וימת גם אתו: (יא) ויאמר יהודה לתמר פלתו שבי אלמנה בית אביך עד יגדל שלה בני כי אמר פן ימות גם הוא כאחיו ותלך תמר ותשב בית אביה: (יב) וירבו הימים ותמת בת שוע אשת יהודה וינחם יהודה ויעל על גזזי צאנו הוא וחיירה רעהו העדלמי תמנתה: (יג) ויגד לתמר לאמר הנה חמייך עלה תמנתה לגו צאנו: (יד) ותסר בגדי אלמנותה מעליה ותכס בצעיף ותתעלף ותשב בפתח עינים אשר על דרך תמנתה כי ראתה כי גדל שלה והוא לא נתנה לו לאשה: (טו) ויראה יהודה ויחשבה לזונה כי כסתה פניה: (טז) ויט אליה אל הדרך ויאמר הבה נא אבוא אליך כי לא ידע כי כלתו הוא ... (כד) ויהי כמשלש חדשים ויגד ליהודה לאמר זנתה תמר פלתך וגם הנה הרה לזוננים ויאמר יהודה הוציאוה ותשרף: (כה) הוא מוצאת והיא שלחה אל חמיה לאמר לאיש אשר אלה לו אנכי הרה ותאמר הך נא למי החתמת והפתילים והמטה האלה: (כו) ויכר יהודה ויאמר צדקה ממני כי על פן לא נתתיה לשלה בני ולא יסף עוד לדעתה:

9. חוקי אשור התיכונה:³

33. אשה כי תשב בבית אביה, ומת בעלה ובנים יש לה, בביתם תשב כאשר תבחר. אם בנים אין לה, חמיה ישיא אותה לבן כבחירתו... (6 שורות מחוקות) ואביה לחמיה יתננה לקחתה לו לאשה. אם בעלה וגם חמיה מתו, ובן אין לה אלמנה היא; אל אשר טוב בעיניה תלך.

10. חוקי חת:⁴

193. כי תהיה לאיש אשה, ומת האיש, ומת האיש, אחיו את אשתו יקח, ואחריו אביו יקחנה. ואם גם אביו ימות, ואחד מבני אחיו יקח את האשה שהיתה לו – אין עונש.

11. ר"י בכור שור לבראשית ל"ח, יג, כד:

ובדין עשתה, כי קודם מתן תורה כל הקרובים מייבמין, ואפילו אביו של מת; ומשלא ייבם שלה, היה על יהודה ליבם. ונתנה תורה ונתחדשה הלכה, שאין מייבמין אלא אחים מן האב; ואע"פ כן, אפילו לאחר מתן תורה נהגו אפילו בקרובים הכשרים לה שאינם אחים מן האב, כמו שעשה בועז לרות (רות ד, ו). ... ותשרף - כך היה דינם קודם מתן תורה.

12. את שני בני תמית (בראשית מ"ב)

(לו) ויאמר אלהם יעקב אביהם אתי שפלתם יוסף איננו ושמעון איננו ואת בנימן תקחו עלי היו כלנה: (לז) ויאמר ראובן אל אביו לאמר את שני בני תמית אם לא אביאנו אליך תנה אתו על ידי ואני אשיבנו אליך: (לח) ויאמר לא ירד בני עמכם כי אחיו מת והוא לבדו נשאר וקרָאָהו אסון בדרך אשר תלכו בה והורדתם את שיבתי בגון שאולה:

² לפת אשתר מלך העיר איסין שנאבקה על ההגמוניה בבבל בראשית התקופה הבבלית הקדומה (1934-1924 לפנה"ס).

³ חוקי אשור התיכונה השתמרו על לוחות חמר המתוארכים למאה השנים-עשרה לפני הספירה, אך משערים כי תאריך יצירת החוקים הללו היה במאה החמש-עשרה לפני הספירה.

⁴ אין יודעים מי יצר את קובץ חוקים של הממלכה החתית העתיקה (אסיה הקטנה): יש המייחסים אותו לחתשלי הראשון מייסד הממלכה החתית (אמצע המאה הי"ז לפנה"ס), אחרים מייחסים אותם לתלפניו שהנהיג רפורמות חשובות בסוף המאה הט"ז לפנה"ס.

13. חוקי חמורבי:

229. כי יבנה בנאי בית לאיש, אך לא עשה בנייתו איתנה, וכתוצאה (מבנייתו) התמוטט הבית אשר בנה, וגרם למות בעל-הבית, הבנאי ההוא מות יומת. 230. אם גרם למות בן בעל-הבית, הס את בן הבנאי הזה ימיתו.

115. כי תהיה לאיש על רעהו משאת בר וכסף וחבל חבולתו-נפש, ומתה הנפש החבולה בבית חובלה כמות כל האדם, אין טענה על כך בדין. 116. ואם מת הערב בבית חובלו ממחץ ומכאב והוכיח זאת בעל הערב לסוחר (שלקח את הנחבל בערבון) – אם בן איש הוא (הנחבל) והמיתו את בנו...

ג. סיפורי האבות בהשוואה למצוות התורה

14. איסור נשיאת אחות מן האב

ויקרא י"ח, ט: עֲרוֹת אַחֹתְךָ בַת אָבִיךָ אוֹ בַת אִמְךָ מוֹלְדֹת בֵּית אוֹ מוֹלְדֹת חוּץ לֹא תִגְלֶה עִרְוָתוֹ:

ויקרא כ', יז: וְאִישׁ אֲשֶׁר יִקַּח אֶת אַחֹתוֹ בַּת אָבִיו אוֹ בַת אִמּוֹ וְרָאָה אֶת עִרְוָתָהּ וְהָיָה תִרְאָה אֶת עִרְוָתוֹ חֲסֹד הוּא וְנִכְרְתוּ לְעֵינֵי בְנֵי עַמִּם עֲרוֹת אַחֹתוֹ גִּלְהָ עוֹנוֹ יִשָּׂא:

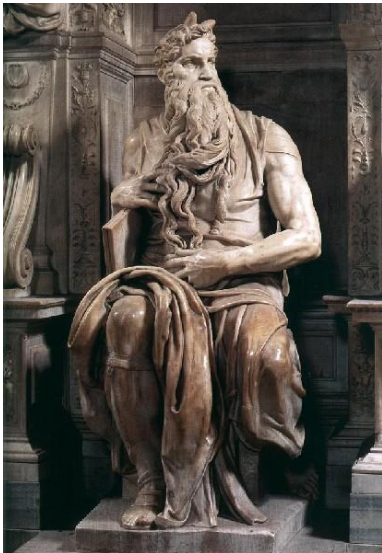
דברים כ"ז, כב: אָרוּר שְׂכַב עִם אַחֹתוֹ בַּת אָבִיו אוֹ בַת אִמּוֹ וְאָמַר כָּל הָעַם אָמֵן:
בראשית כ', יב: וְגַם אֲמָנָה אַחֲתִי בַת אָבִי הוּא אֲדָא לֹא בַת אִמִּי וְתַהֲלִי לִי לְאִשָּׁה:

15. איסור נשיאת שתי אחיות

ויקרא י"ח, יח: וְאִשָּׁה אֶל אַחֲתָהּ לֹא תִקַּח לְצָרָר לְגִלוֹת עֲרוֹתָהּ עֲלֶיךָ בְּחַיֶּיךָ:
בראשית כ"ט, כג: וַיְהִי בְעָרְבַּ וַיִּקַּח אֶת לָאָה בִּתּוֹ וַיָּבֵא אֹתָהּ אֵלָיו וַיָּבֵא אֵלָיָהּ: ... (כה) וַיְהִי בְבֹקֶר וְהִנֵּה הוּא לָאָה וַיֹּאמֶר אֵל לָבֹן מַה זֹּאת עָשִׂיתָ לִּי הֲלֹא בְרַחֵל עַבְדָּתִי עִמָּךְ וְלָמָּה רָמִיתָנִי: ... (כו) וַיֹּאמֶר לָבֹן לֹא יַעֲשֶׂה כֵן בְּמִקְוֵמִנִי לְתַתּוֹ הַצְעִירָהּ לְפָנֵי הַבְּכִירָה: (כז) מִלֵּא שָׁבַע זֹאת וְנִתְּנָה לָךְ גַּם אֶת זֹאת בְּעַבְדָּהּ אֲשֶׁר תַּעֲבֹד עִמָּדִי עוֹד שְׁבַע שָׁנִים אַחֲרוֹת: (כח) וַיַּעַשׂ יַעֲקֹב כֵּן וַיִּמְלֵא שְׁבַע זֹאת וַיִּתֵּן לוֹ אֶת רַחֵל בִּתּוֹ לוֹ לְאִשָּׁה:

16. איסור הקמת מצבות

דברים ט"ז, כב: וְלֹא תִקִּים לָךְ מִצֵּבָה אֲשֶׁר שָׁנָא ה' אֱלֹהֶיךָ:
בראשית כ"ח, יח-כב: וַיִּשְׁכֹּם יַעֲקֹב בְּבֹקֶר וַיִּקַּח אֶת הָאָבֶן אֲשֶׁר שָׁם מְרֹאֲשֵׁתָיו וַיִּשָּׂם אֹתָהּ מִצֵּבָה וַיִּצַק שָׁמֶן עַל רֹאשָׁהּ... וְהָאָבֶן הַזֶּה הוּא אֲשֶׁר שָׁמַתִּי מִצֵּבָה יְהִי בֵּית אֱלֹהִים וְכָל אֲשֶׁר תִּתֵּן לִי עֲשֶׂה אֲעֲשֶׂרְנוּ לָךְ:
בראשית ל"א, מה: וַיִּקַּח יַעֲקֹב אֶבֶן וַיְרִימֶה מִצֵּבָה: ... (נא) וַיֹּאמֶר לָבֹן לְיַעֲקֹב ... (נב) עַד הַגֵּל הַזֶּה וַעֲדָה הַמִּצֵּבָה... (נג) אֱלֹהֵי אַבְרָהָם וְאֱלֹהֵי יִצְחָק וְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב...
בראשית ל"ה, יד, כ: וַיִּצַב יַעֲקֹב מִצֵּבָה בְּמִקְוֹם אֲשֶׁר דָּבַר אֹתוֹ מִצֵּבַת אֶבֶן וַיִּסֹּף עָלֶיהָ נֹסֶף וַיִּצַק עָלֶיהָ שָׁמֶן: ... וַיִּצַב יַעֲקֹב מִצֵּבָה עַל קִבְרֹתָהּ הוּא מִצֵּבַת קִבְרֹת רַחֵל עַד הַיּוֹם:
רש"י לדברים ט"ז, כב: אֲשֶׁר שָׁנָא – ... וְאֵת זֶה שָׁנָא כִּי חָק הִיטָה לְכַנְעֲנִים. וְאֵף עַל פִּי שֶׁהִיטָה אֶהוּבָה לוֹ בִּימֵי הָאֲבוֹת עֲכָשִׁיו שָׁנָא, מֵאַחַר שֶׁעֲשָׂאוּהוּ אֵלּוֹ חָק לְעַבּוּדָה זָרָה:

17. ביכור בן האהובה על פני בן השנואה הבכור

דברים כ"א	סיפורי יעקב ובניו (בראשית)
(טו) כי תהיין לאיש שתי נשים האחת אהובה והאחת שנואה וילדו לו בנים האהובה והשנואה	כ"ט: (ל) ויבא גם אל רחל ויאָהב גם את רחל מלאָה... (לא) ויָרָא ה' כי שְנואַה לאָה ויִפְתַּח אֶת רַחֲמָהּ וְרַחֵל עֲקָרָה : (כ"ט, לב) וַתֵּהָרֵם וַתֵּלֶד בֶּן וַתִּקְרָא שְמוֹ רְאוּבֵן כִּי אָמְרָה כִּי רָאָה ה' בְּעֵינָי כִּי עָתָה יִפְתַּח אֶת רַחֲמָי אֵינִי... (ל, כב) וַיִּזְכֹּר אֱלֹקִים אֶת רַחֵל וַיִּשְׁמַע אֲלֶיהָ אֱלֹקִים וַיִּפְתַּח אֶת רַחֲמָהּ : (כג) וַתֵּהָרֵם וַתֵּלֶד בֶּן וַתִּאֲמַר אֶסְף אֱלֹקִים אֶת חַרְפְּתִי : (כד) וַתִּקְרָא אֶת שְמוֹ יוֹסֵף לֵאמֹר יוֹסֵף ה' לִי בֶן אַחֵר :
והיה הבן הבכור לשנואה :	מ"ט: (ג) ראוּבֵן בְּכָרִי אֶתָּה כַּחֲסִי וְרֵאשִׁית אוֹנִי יִתֵּר שְׂאֵת וַיִּתֵּר עֹז : (ד) פָּחַז כַּמִּים אֶל תּוֹתֵר כִּי עֲלִית מִשְׁכַּבִּי אֲבִיד אֶז חֲלַלְתָּ יְצוּעֵי עֲלָה :
(טז) והיה ביום הנחילו את בניו את אשר יהיה לו לא יוכל לבכר את בן האהובה על פני בן השנואה הבכר :	דברי הימים-א ה': (א) וּבְנֵי רְאוּבֵן בְּכֹרִי יִשְׂרָאֵל כִּי הוּא הַבְּכֹר וּבְחַלְלוֹ יְצוּעֵי אֲבִיו נִתְּנָה בְּכָרְתּוֹ לְבְנֵי יוֹסֵף בֶּן יִשְׂרָאֵל וְלֹא לְהַתְיַחֵשׁ לְבְּכָרָה : (ב) כִּי יְהוּדָה גִּבֹר בְּאָחָיו וּלְנִגִיד מִמֶּנּוּ וְהַבְּכָרָה לְיוֹסֵף :
(יז) כי את הבכר בן השנואה יפיר לתת לו פי שנים בכל אשר ימצא לו	מ"ח: (ה) וְעַתָּה שְׁנֵי בְנֵי הַנּוֹלָדִים לְךָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם עַד בָּאִי אֶלְדִּי מִצְרַיִמָּה לִי הִם אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה כִּי רְאוּבֵן וְשָׁמְעוֹן יִהְיוּ לִי : ... (כב) וְאֲנִי נֹתְתִי לְךָ שְׁכֶם אֶחָד עַל אֶחָד אֲשֶׁר לְקַחְתִּי מִיַּד הָאֲמָרִי בְּחָרְבֵי וּבְקִשְׁתֵּי :
כי הוא ראשית אנו לו משפט הבכר :	מ"ט: (ג) ראוּבֵן בְּכָרִי אֶתָּה כַּחֲסִי וְרֵאשִׁית אוֹנִי...

ד. סיכום: בין תורת משה לתורת האבות

18. שכל טוב (בובר) בראשית כ"ח, כט :

ויתן לו [את] רחל בתו [לו] לאשה. שלא תאמר נשואין הללו הן בעבירה, אלא אשה בהיתר ובכושר, שעדיין לא נצטוו על שתי אחיות, ומשנתנה תורה נתחדשה הלכה :

19. משנה חולין ז', ו :

(גיד הנשה) נוהג בטהורה ואינו נוהג בטמאה. רבי יהודה אומר : אף בטמאה. אמר רבי יהודה : והלא מבני יעקב נאסר גיד הנשה, ועדיין בהמה טמאה מותרת להן?! אמרו לו : בסיני נאמר אלא שנכתב במקומו!

20. פירוש הרמב"ם למשנה מסכת חולין ז', ו :

ושים לבך לכלל הגדול הזה, המובא במשנה זו, והוא אמרם "מסיני נאסר". והוא, שאתה צריך לדעת שכל מה שאנו נוהרים ממנו, או עושים אותו היום ; אין אנו עושים זאת אלא מפני צווי ה' על ידי משה, לא מפני שה' צוה בכך לנביאים שקדמוהו! דוגמא לכך, אין אנו אוכלים אבר מן החי, לא מפני שה' אסר על בני נח אבר מן החי ; אלא מפני שמה אסר עלינו אבר מן החי, במה שנצטווה בסיני, שישאר אבר מן החי אסור. וכן אין אנו מלים בגלל שאברהם מל את עצמו ואנשי ביתו, אלא מפני שה' צונו על ידי משה, להמול כמו שמל אברהם עליו השלום. וכן גיד הנשה, אין אנו נמשכים בו אחרי אסור יעקב אבינו, אלא צווי משה רבינו. הלא תראה אמרם 'שש מאות ושלוש עשרה מצות נאמרו לו למשה בסיני', וכל אלה מכלל המצות!

21. פירוש רש"י לבראשית א', א :

אמר רבי יצחק : לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מ"החדש הזה לכם" (שמות י"ב, ב), שהוא מצוה ראשונה שנצטוו ישראל, ומה טעם פתח בבראשית? (ע"פ תנחומא בובר ברי"א)

22. ישעיהו נ"א, א-ב :

(א) שָׁמְעוּ אֵלַי רֹדְפֵי צֶדֶק מִבְּקֹשֵׁי ה' הַבֵּיטוּ אֶל צוֹר הַצְּבָתָם וְאֶל מַקְבַּת בּוֹר גַּקְרָתָם : (ב) הַבֵּיטוּ אֶל אַבְרָהָם אֲבִיכֶם וְאֶל שָׂרָה תַּחֲוֹלְלֶכֶם כִּי אֶחָד קָרָאתוֹ וְאַבְרָכָהוּ וְאַרְבָּהוּ :

"ואלה המשפטים" – בין מצוות התורה לחוקי המזרח הקדום

ד"ר יושי פרג'ון yoshifa@gmail.com

1. לפני גילוי קבצי החוקים מהמזרח ומעט אחרי-כן

1.1. רמב"ן, "תורת ה' תמימה" השלמה (מהדורת י"מ דביר), ירושלים תשס"ו, עמ' כז-לא:

וצריכים אנו לשאל ולפרש מהו היקר והכבוד הזה, ומה היא החכמה הגדולה הזאת שבתורה, והלא נראית פשוטה היא, שאפלו התלמידים קוראין בה ויודעין אותה, ואפלו האמות העתיקות אותה ולמדוה, ועוד, שמעצמם יש להם נימוסים וחקים נראים קרובים לחקי התורה ולמשפטיה.

תשובה: תחלת כל דבר עליך לדעת שכל מה שהנבואים יודעים ומבינים כלם פרות התורה הם או פרי פרות שלה, **ואלמלא התורה אין בין אדם לחמור שהוא רוכב עליו כלום.** וכן תראה היום באמות הרחוקות מארץ התורה והנבואה, יושבי הקצוות... כי האדם בתולדתו בלא מלמד כבהמה, שנאמר [באיוב יא, יב] "וַעֲרַךְ פָּרָא אֶדָם וַיִּלְד" ... אין אצלו מצוה ולא עברה ולא דעת ולא חשבון, ואין אצלו שום מעשה טוב ונרצה יותר מאחר... נמצא הכל שְׁוֶה אצלו, כמו שהוא שְׁוֶה אצל הבהמות.

... ואל תשתבשו באמות שהקשיתי, שאף הם נוחלי התורה, הם הקרובים לאמצע הישוב, כגון הנוצרים והישמעאלים שהעתיקו התורה ולמדוה, וכשגברה רומי על קצת הקצוות, למדו ממנה תורה ועשו חקים

ונימוסין דגמא של תורה. אבל יושבי הקצוות הרחוקות, שלא למדו תורה ולא ראו ישראל, או שלא שמעו עליהם, מפני המרחק שבינם, **בהמות גמורות הם,** ועליהם אמר הכתוב [בישעיה סו, יט] "הָאֵיִים הָרְחֹקִים אֲשֶׁר לֹא-שָׁמְעוּ אֶת-שְׁמִיעִי וְלֹא-רָאוּ אֶת-כְּבוֹדִי". **והאמות כלם מתחלה כך היו,** שנאמר [בדברים ד, ח] "וימי גוי גדול אשר-לו חקים ומשפטים צדיקים ככל התורה הזאת", **למדנו שלא היה באותו זמן אמה ולשון בעולם שיהא להם נימוסים טובים ומשפטי ישובי המדינה כישראל...**

1.2. פולמוס בבל והמקרא (Babel und bibel)

פרידריך דליטש¹ בתפקיד התובע הכללי מטעם המדינה מאשים את משה בגנבה: "הנאשם משה טוען שקיבל על הר סיני את הלוחות המוצגים כאן, ואילו אני הוכחתי מעל לכל ספק, שהלוחות אינם נמצאים בספרייה המלכותית של בבל, משום שנגנבו משם".

הסניגור: "אני שומר לעצמי את הזכות לזמן עד הגנה חשובה".

(ליתוגרפיה צבעונית ב-Lustige Blätter, 4 בפברואר 1903)

2. השוואה בין מצוות התורה לחוקי המזרח הקדום

2.1. דמיון בין מצוות התורה לחוקי המזרח הקדום

2.1.1. דינים בודדים המגלים דמיון למצוות התורה

חוקי המזרח הקדום	מצוות התורה
דיני אור נמו ² 1. כי יכה איש (את רעהו) וַיָּמָת – איש זה מות יומת.	[שמות כ"א, יב] מִכָּה אִישׁ וַיָּמָת מוֹת יוֹמָת :
דיני אור נמו 4. כי ייקח עבד מרצונו הוא אמה לאישה, (ולאחר מכן) העבד ההוא דרור קורא לו – מן הבית היא יצוא לא תצא.	[שמות כ"א, ד] אִם-אֲדָנָיו יִתֶּן-לוֹ אִשָּׁה וַיִּלְדָּה-לוֹ בָּנִים אוּ בָנוֹת הָאִשָּׁה וַיִּלְדָּה תִּהְיֶה לְאֲדֹנֶיהָ וְהוּא יֵצֵא בְּגִפוֹ :
דיני אשונה ³ 13. איש אשר ייתפס בבית מושכנום, בתוך הבית בצהרי היום–10 שקלים כסף שקול ישקול; אשר בלילה בתוך הבית ייתפס–ימות לא יחיה.	[שמות כ"ב, א] אִם-בְּמַחְתָּרְתָּ יִמְצָא הַגֵּבֶה וְהִכָּה וַיָּמָת אִין לוֹ דָּמִים: [ב] אִם-זָרְחָה הַשֶּׁמֶשׁ עָלָיו דָּמִים לוֹ שְׁלֵם יִשְׁלֵם...

¹ פרידריך דליטש (1850-1922), היה אשורולוג גרמני, אנטישמי, רב-מוניטין וחביבו של הקיסר וילהלם השני. לאחר שנת 1902 (שנת פענוח חוקי חמורבי), פתח דליטש בסדרה של הרצאות פומביות, שהטעימו כי מקור המקרא הוא בכתבי המזרח הקדום, וכי הם עולים על המקרא מבחינה ערכית ומוסרית. כמו כן טען דליטש שמשה הוליד את בני ישראל ואת העולם כולו, בסיפוריו המסולפים על מעמד הר סיני. סערות אלו עוררו סערה של ממש בעולם היהודי והנוצרי, ולהערכת דליטש, עד שנת 1904 הוא זכה ל1350 מאמרי תגובה קצרים, 300 מאמרים ארוכים יותר ו28 חוברות המוקדשות לדבריו.

² קובץ חוקים המיוחס למלך אַר-נַמְ (2095-2112 לפנה"ס), מייסד השושלת השלישית של אור, או לבנו, המלך שְׁלִיגִי (2047-2094 לפנה"ס). התרגום של כל החוקים בדף ע"פ מ' מלול, **קובצי הדינים ואוספים משפטיים אחרים מן המזרח הקדום**, חיפה תש"ע.

³ קובץ חוקים שנמצא בעיר אשונה (תל אסמר), 800 ק"מ צפונית-מזרחית לבגדד, וזמנו המשוער 1770 לפנה"ס (ימי המלך דְּוֹשָׁה).

<p>חמורבי⁴ 3. כי יקום איש במשפט לענות עדות סרה (ברעהו), אך את הדבר אשר דיבר לא הוכיח, אם הדין ההוא דין נפשות הוא – מות יומת האיש ההוא. חמורבי 4: אם לעדות של דגן או כסף יקום – ונשא את העוון (=עונש) הדין ההוא.</p>	<p>[דברים י"ט, טז] פי-קיום עד-חמס באיש לענות בו סרה: [יז] ועמדו שני-האנשים אשר-להם הריב לפני ה' לפני הכהנים והשפטים אשר יהיו בימים ההם: [יח] ודרשו השפטים היטב והנה עד-שקר העד שקר ענה באחיו: [יט] ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו ובערפת הרע מקרבד: ... [כא] ולא תחוס עינדך נפש בנפש עין בעין שן בשן לד ביד רגל ברגל:</p>
<p>דיני אשור התיכונה⁵ 8. כי תמעך אישה את אשכ(ו) של גבר בעת מצה – את אחת מאצבעותיה יקצצו...</p>	<p>[דברים כ"ה, יא] פי-ינצו אנשים יחדו איש ואחיו וקרבא אשת האחד להציל את-אישה מיד מכהו ושלחה ידה והחזיקה במבשיו: וקצתה את-כפה לא תחוס עינדך:</p>
<p>דיני חת⁶ 197. כי יתפוש איש אישה בהרים (וישכב עימה) – ונשא עונו ומת. ואם בבית תפשה (וישכב עימה) – ונשאה עוונה ומתה האישה. אם ייתפסם בעל (האישה בעת מעשה) והרגם – עבירה אין לו.</p>	<p>[דברים כ"ב, כג] פי יהיה [נערך] נערה בתולה מארשה לאיש ומצאה איש בעיר ושכב עמה: [כד] והוצאתם את-שניהם אלשער העיר ההוא וסקלתם אתם באבנים ומתו... [כה] ואם בשדה ימצא האיש את-הנערך הנערה המארשה והחזיקה האיש ושכב עמה ומת האיש אשר-שכב עמה לבדו: [כו] [ולנערך] ולנערה לאתעשה דבר אין [לנערך] לנערה חטא מות...</p>

2.1.2. רצף דינים העוסק בנושא אחד

דיני שוורים בחוקי חמורבי	דיני שוורים בחוקי אשנונה	דיני שוורים בתורה
<p>250. שור בהולכו בחוצות העיר, כי ייגח איש וימית(ו) – הדין ההוא אין בו עילה לתביעה.</p>	<p>-----</p>	<p>[כח] וכי-יגח שור את-איש או את-אשה ומת סקול וסקל השור ולא יאכל את-בשרו ובעל השור נקי:</p>
<p>251. ואם שור האיש נגח הוא (מתמול שלשום), והודיעוהו שער מקומו כי נגח הוא, ולא גדע את קרניו (ו)את שורו לא שמר, וייגח השור ההוא בן איש וימית(ו) – ½ מנה כסף ייתן.</p>	<p>54. אם שור נגח הוא (מתמול שלשום), ושער מקומו(ו) לבעליו הודיע (זאת), אך הוא את שורו לא שמר, וייגח איש והמית(ו) – בעל השור ⅔ מנה כסף שקול ישקול.</p>	<p>[כט] ואם שור נגח הוא מתמול שלשם והועד בבעליו ולא ישמרנו והמית איש או אשה השור וסקל ונגם-בעליו יומת: [ל] אם-כפר יושת עליו ונתן פדיון נפשו ככל אשר-יושת עליו: [לא] או-בו יגח או-בת יגח כמשפט הזה יעשה לו:</p>
<p>252. אם עבד איש (ייגח השור) – ⅓ מנה כסף ייתן.</p>	<p>55. אם עבד ייגח (השור) וימית(ו) – 15 שקלים כסף שקול ישקול.</p>	<p>[לב] אם-עבד יגח השור או אמה כסף שלשים שקלים יתן לאדניו והשור וסקל:</p>
<p>-----</p>	<p>53. כי ייגח שור (איש) את שור (רעהו) וימית(ו) – וחצו בעל(ו) השור יחדיו את מחיר השור החי ואת בשר השור המת.</p>	<p>[לח] וכי-יגף שור-איש את-שור רעהו ומת ומכרו את-השור החי וחצו את-כספו ונגם את-המת יחצון:</p>
<p>-----</p>	<p>-----</p>	<p>[לו] או נודע כי שור נגח הוא מתמול שלשם ולא ישמרנו בעליו שלם ישלם שור תחת השור והמת יהיה-לו:</p>

2.2. מצוות התורה "מתקנות" חוקים מן המזרח הקדום

חוקי חמורבי	מצוות התורה
<p>282. כי יאמר עבד לאדונו (בזו הלשון): "לא אדוני אתה!", והוכיחו (באמצעות ראיות) כי עבדו הוא – וקצץ אדונו את אזנו.</p>	<p>[דברים ט"ו, טז] והיה פי-יאמר אליך לא אצא מעמך פי אהבך ואת-ביתך פי-טוב לו עמך: [יז] ולקחת את-הפדיון ונתתה באזנו ובדלת והיה לך עבד עולם ואף לאמתך תעשה-כן:</p>
<p>209. כי יכה איש בת-איש ויצאו ילדיה – 10 שקלים כסף תחת ילדיה ישקול. 210. אם תמות האישה ההיא – את בתו ימיתו.</p>	<p>[שמות כ"א, כב] וכי-ינצו אנשים ונגפו אשה הרך ויצאו ילדיה ולא יהיה אסון ענוש יענש פאשר ישית עליו בעל האשה ונתן בפללים: [כג] ואם-אסון יהיה ונתתה נפש תחת נפש:</p>
<p>21. כי יחתור איש לתוך בית (רעהו) – לנוכח המחותרת ההיא ימיתוהו ויתלוהו.</p>	<p>[שמות כ"ב, א] אם-במחותרת ימצא הגנב והכה ומת אין לו דמים: [ב] אם-זרחה השמש עליו דמים לו ...</p>
<p>8. כי יגנוב איש שור או כבש או חמור או חזיר או ספינה, אם של האל אם של הארמון – פי 30 (הגניבה) ישלם; אם של משקנים – פי 10 (הגניבה ישיב); אם הגנב במה לשלם אין בידו – מות יומת.</p>	<p>[שמות כ"א, לז] פי יגנב-איש שור או-אשה וטבחו או מכרו חמשה בקר ישלם תחת השור וארבע-צאן תחת הששה: ... [כ"ב, ב] ...שלם ישלם אם-אין לו ונמכר בגנבתו: [ג] אם-המצא תמצא בידו הגנבה משור עד-</p>

⁴ חמורבי היה המלך הששי במלכי בבל העתיקה, ומלך בשנים 1750-1792 לפנה"ס. תקופתו נחשבת כ"תור הזהב" של ימי בבל העתיקה, בכל תחומי התרבות והספרות. שמו של חמורבי מוכר בעיקר בזכות קודקס החוקים המפורסם שלו, שנכתב בשנה ה-43 למלכותו, ומצבת אבן שעליה הוא כתוב, נשתמרה (כמעט) בשלמותה עד לגילויה בשנים 1901-1902.
⁵ חוקי אשור התיכונה חוברו כנראה במאה ה-14 לפנה"ס. הלוחות שבידינו הם משנת 1070 לפנה"ס בערך.
⁶ הממלכה החתית הייתה ממוקמת במרכז אנטוליה והתקיימה במאות 12-17 לפנה"ס. זמנם של החוקים אינו וודאי. משערים שגרסה קדומה של החוקים הועלתה על הכתב בין השנים 1500-1650 לפנה"ס.

	חמור עד-שֶׁה חַיִּים לְשָׁלֵם :
129. כי תיתפס אשת-איש במשכב עם גבר אחר – (ו)עקדום והטילום אל המים; אם יחייה בעל האישה את אשתו – והחייה המלך את עבדו (הגבר השני).	[דברים כ"ב, כב] כִּי-יִמְצָא אִישׁ שֹׁכֵב עִם-אִשְׁהּ בְּעֵלְתָּ-בְּעַל וּמְתוֹ גַם-שְׁנִיָּהֶם הָאִישׁ הַשֹּׁכֵב עִם-הָאִשְׁהּ וְהָאִשְׁהּ וּבְעֵרְתָּ הָרַע מִיִּשְׂרָאֵל:

2.3. מצוות התורה מתנגדות לחוקי המזרח הקדום

חוקי המזרח הקדום	מצוות התורה
ח'מורבי: 196. כי (יכה) איש את עין רעהו (ו)שחית(ה) – את עינו ישחיתו. 197. אם את עצם רעהו (ו) ישבור – את עצמו ישברו. 198. אם את עין מְשֻׁפָּם (=בן המעמד הנמוך) ישחית או עצם מְשֻׁפָּם ישבור – 1 מְנָה כסף ישקול. 199. אם את עין עבד איש ישחית או את עצם עבד איש ישבור – את מחצית מחירו ישקול.	[ויקרא כ"ד, יט] וְאִישׁ כִּי יִתֵּן מוֹם בְּעַמִּיתוֹ כְּאִשֶּׁר עָשָׂה כֵן יַעֲשֶׂה לוֹ: [כ] שָׁבֵר תַּחַת שֵׁבֶר עֵין תַּחַת עֵין שֵׁן תַּחַת שֵׁן כְּאִשֶּׁר יִתֵּן מוֹם בְּאָדָם כֵן יִתֵּן לוֹ: ... [כב] מִשְׁפֵּט אֶחָד יִהְיֶה לְכֶם כִּגְרַר כְּאֶזְרַח יִהְיֶה כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם:
אשור התיכונה 10. [כין] יבואו איש או אישה [אל בית איש (אחר)] ויהרגו [איש] או אישה – [ומסרו] את הרוצחים [לבעל הבית]; ברצותו [ימית] ו[וברצותו יח] (אותם) [ו]את כל אשר להם [ייקח]...	[במדבר ל"ה, לא] וְלֹא-תִקְחוּ כֶפֶר לְנַפְשׁ רֹצֵחַ אֲשֶׁר-הוּא רָשָׁע לְמוֹת כִּי-מוֹת יוּמָת:
חמורבי: (229) כי יבנה בנאי בית לרעהו (ו) ואת מלאכתו חזק לא חיזק, ויתמוטט הבית שבנה וימת את בעל הבית – מות יומת הבנאי ההוא. (230) אם את בן בעל הבית ימית – והמיתו את בן הבנאי ההוא.	[דברים כ"ד, טז] לֹא-יוּמָתוּ אֲבוֹת עַל-בְּנֵיהֶם וּבְנֵיהֶם לֹא-יוּמָתוּ עַל-אֲבוֹת אִישׁ בְּחֻטְאוֹ יוּמָת:
חמורבי 115. כי יִשֶּׂה איש ברעהו (ו) מְשֻׁפָּם (=תביעת חוב של) דגן או כסף, וייגוש נפש ניגשת מביתו (של בעל החוב) והלכה (לאחר מכון) הנפש הניגשת בבית נוגשה לגורלה – הדין ההוא אין בו עילה לתביעה. 116. (ו)אם תמות הנפש הניגשת בבית נוגשה בהכותו (אותה) או בהתעמרו (בה) – בעל הנפש הניגשת את הסוחר (=הנושה) שלו הוכח יוכיח (בראיות משפטיות): ואם (הנפש הניגשת) בן איש הוא – והמיתו את בנו (של הסוחר); אם עבד איש הוא – ושקל 1/3 מְנָה כסף; ובנוסף לכך מכל מה שנתן (כהלוואה) יסתלק.	[דברים כ"ד, ו] לֹא-יִחַבֵּל רְחִים וְרָכַב כִּי-נִפְשׁ הוּא חֲבֵל:
חמורבי 16. כי יסתיר איש עבד (נמלט) או אמה נמלטת של הארמון או של מְשֻׁפָּם בביתו ולא הוציא(ו) לקריאת הכרוז – בעל הבית ההוא מות יומת.	[דברים כ"ג, טז] לֹא-תִסְגִּיר עֶבֶד אֶל-אֲדָנָיו אֲשֶׁר-יִנְצֵל אֲלֵיךָ מֵעַם אֲדָנָיו:

3. מה פשר הדמיון בין מצוות התורה לחוקי המזרח הקדום?

3.1. דמיון חיצוני וחסר משמעות

3.1.1. הרב צ"י טאו, צדיק באמונתו יחיה, בית שמש תשס"ד², עמ' קכ"ה:

יש סבורים שניתן להגיע אל האמת בלימוד התורה על ידי השוואת דברי תורה לדברי חולין שנכתבו בעולם באותה תקופה... לפי הדברים שלמדנו עד כה, עצם הגישה הזאת לדברי תורה היא גם מופרכת וגם פסולה. כדי להבין זאת יותר, נשוב לפרק הראשון מ"שמונה פרקים". בהמשך הפרק מתייחס הרמב"ם לפעולות המשותפות לאדם ולחמור. למשל, גם אדם וגם חמור רואים. רופא עיניים יכול להשוות את ראייתם, כי לכאורה מדובר בפעולה דומה מאוד. אך הרמב"ם שולל את הדמיון הזה, שכן האדם רואה בעיניים של צלם האלוקים שבו, ואילו החמור רואה בכוח הראייה של הנפש החמורית. כל האנלוגיות שניתן כביכול לערוך ביניהן בטלות ומבוטלות לנוכח ההבדל התהומי והעצמי שביניהן. סוג ראייה אחד הנו ביטוי של אוצר החיים האנושי, ואילו השני הוא ביטוי של החיים החמוריים. אוצרות החיים הללו הם שמחיים את כוח הראייה הזה. ההבדל הזה אינו נוגע רק לסוג הנפש של האדם והחמור, אלא לכל פרטי חייהם. ההבדל הוא תהומי והדמיון הוא קל וחיצוני. מי שאת זה לא הבין, לא הבין דבר, ואין ערך להשוואות שהוא עורך.

3.1.2. הרב צ"י טאו, צדיק באמונתו יחיה, ירושלים תשס"ב, עמ' ל"ד-ל"ה:

אנחנו לא יודעים מה קורה איתנו. אם זה היה בכפייה מלמעלה היו גוזרים גזירת שמד, היו אומרים שזה ייהרג ובל יעבור. אבל כל זה נופל עלינו תחת הסוואה של להיות אינטלגנטי ותרבותי, "אדם צריך להיות פתוח ולדעת את כל הדברים, וצריך להיות מסוגל לשמוע כל דבר...". וכך הכל נכנס. על מנת להבין תהילים צריך להשוות את זה לשירה כעניית, לומדים "בבא קמא" ומשווים את זה עם "חוקי חמורבי", (גם את זה ראיתי מודפס על ידי ישיבות הסדר, אחד הרמ"ם ערך השוואה כזאת). הכל נמצא בבית מדרש, זה ממש אוניברסיטה.

⁷ בשינויי נוסח קלים במהדורת תשס"ד², עמ' רפ"ג.

3.2 דמיון הנובע מכך שה' ברא את העולם בתבנית התורה

3.2.1 תלמוד בבלי מסכת עירובין דף ק עמוד ב (פרויקט השו"ת המקוון):

אמר רבי יוחנן: אילמלא לא ניתנה תורה היינו למידין צניעות מחתול, וגזל מנמלה, ועריות מיונה.

3.2.2 זוהר כרך א' (בראשית), פרשת תולדות (פרויקט השו"ת המקוון):

כד בעא קודשא בריך הוא וסליק ברעותא קמיה למברי עלמא הוה מסתכל באורייתא וברא ליה ובכל עובדא ועובדא דברא קודשא בריך הוא בעלמא הוה מסתכל באורייתא וברא ליה...

3.2.3 ר' צדוק הכהן מלובלין, פרי צדיק, דברים לראש חודש אלול (פרויקט השו"ת 17):

מלאה הארץ קנייך אומרים בשם הרבי ר' בונם זצ"ל שכל העולם כולו מלא רק לקנות אותך היינו שבכל הבריאה יש דברי תורה ללמוד ממנו וכמו שמצינו שאברהם אבינו קיים כל התורה כולה ומהיכן למד התורה רק למד מכל הבריאה שמלא דברי תורה. וכעין שאמרו (עירובין ק', ב) אלמלא ניתנה תורה היינו למדין צניעות וגזל מנמלה וכו'. וכתב (דברים כ"ח, ט) והלכת בדרכיו שכל המצוות הם דרכיו של הקב"ה שהאציל להנהיג העולם והוא מקיים המצוות תחילה (ויקרא רבה ל"ה, ג') ונצטוו ישראל ללמוד מזה לילך בדרכיו. וכן צריך האדם להיות כל מעשיו על פי חכמה ותורה.

3.3 דמיון הנובע מכך שהקב"ה נתן לגויים את חוקיהם

3.3.1 רמב"ן לבראשית ל"ד, יג (תקליטור "הכתר):

ועל דעתך, הדיינין שמנו לבני נח בשבע מצות שלהם אינם להושיב דיינין בכל פלך ופלך בלבד, אבל צוה אותם בדיני גנבה ואונאה ועושה ושכר שכיר ודיני השומרים ואונס ומפתה ואבות נזיקין וחובל בחברו ודיני מלוה ולוה ודיני מקח וממכר וכיוצא בהן, כענין הדיינין שנצטוו ישראל, ונהרג עליהן אם גנב ועשק, או אנס ופתה בתו של חברו, או שהדליק גדישו, וחבל בו, וכיוצא בהן.

3.3.2 הראי"ה קוק, אדר היקר, עמ' מב-מג:

וכן כשבאה האשורולוגיה לעולם, ונקפה את הלבבות, בדמיונים שמצאה, לפי השערותיה הפורחות-באור, בין תורתנו הקדושה לדברים שבכתבי-היתדות בדעות במוסר ובמעשים. האם הנקיפה הזאת יש לה מוסד שכלי אפילו במעט, וכי אין זה דבר מפורסם שהיה בין הראשונים יודעי דעת אלהים, נביאים, וגדולי הרוח, מתושלח, חנוך, שם ועבר וכיו"ב, וכי אפשר הוא שלא פעלו כלום על בני דורם אף-על-פי שלא הוכרה פעולתם כפעולתו הגדולה של "איתן האזרחי" אברהם אבינו ע"ה, ואיך אפשר שלא יהיה שום רושם כלל בדורותם מהשפעותיהם, והלא הם מוכרחים להיות דומים לענייני תורה... דברים כאלה וכיוצא באלה ראויים הם לעלות על לב כל מבין דבר, כהשקפה הראשונה, ולא היה מקום כלל למציאות הכפירה השרלטנית שתתפשט בעולם, ושתחזק ע"י המאורעות הללו.

3.3.3 הרב מ"מ כשר, תורה שלמה י"ז, (משפטים א), עמ' 222:

ועל פי מה שנתבאר לעיל שיש שיטה בחז"ל שבני נח קודם מתן תורה נצטוו לדון בכ"ד אבות נזיקין כדיני ישראל שעתידין להצטוות בתורה, יש לבאר דבר שהיה תמוה לרבים. והוא, בשנת תרס"א מצאו בעיר שושן מלכות פרס מצבת אבן גדולה ועליה חקוקים חוקי חמורפי (חמורבי) מלך בבל... שונאי עם ישראל ותורתו נפלו על המציאה הזאת בחשבם שמצאו על ידה עילה לפגום ח"ו בקדושת התורה ובכבוד ישראל, היות שמצאו בה מספר חוקים וביטויים המתאימים לחוקי התורה וביטוייה. ופולמוס חריף התלקח מסביב לשאלה זו[.]. רובם של החוקרים והמלומדים גם מהאינים יהודים, דחו דבריהם והוכיחו בראיות ברורות שיש מרחק רב והבדל עקרוני בין חוקי התורה"ק ולהבדיל חוקי חמורפי... במספר מקומות הדמיון הוא רק חצוני וישנו בכל החמר הרב הזה רק משפטים אחדים ששויים, ואפילו בהם רואים קו המבדיל ביניהם בפנמיות העניינים, כי משפט התורה חדור ברוח המוסרי וקדושת החיים של האדם הנברא בצלם א'. מה שאינו בחוקת חמורפי... .

רצוני כאן לעמוד על נקודה אחת, והיא, לולא מצאו מצבה עתיקה בת ארבעת אלפים שנה, באופן שלא היה שום מקום כלל לספק בעתיקותה שהיא מלפני זמן מתן תורה, ובה כתובים חוקים בדינים שבין אדם לחברו באותו הסגנון והלשון שכתובים בתורתנו בפי' ואלה המשפטים, ברור לדעתי שלפי השקפת חז"ל בתלמוד ומדרשים אין בזה שום פגם ח"ו, אלא להיפך ראייה לשיטתם, כמו שנתברר לעיל, שיסוד חשוב בתורה שבעל פה היא, שבני נח נצטוו בשבע מצוות ועד מתן תורה היו כל האומות וישראל בכלל בני נח, וא' משבע מצות היא דינין, ולר' יצחק בסנהדרין נט. (לפי רמ"א) נצטוו אז באותם הדיינין ממש שנצטוו ישראל בסיני בפי' ואלה המשפטים, ושוב חזרו ונשנו על ידי משה... ואלה המשפטים הבודדים שנמצאים בהחוקים העתיקים של חמורפי אשור והחתים המתאימים עם חוקי התורה"ק, מאשרים שיטה הנ"ל שהיו ידועים בעולם משפטים מעין אלה שנאמרו בסיני, אמנם המלכים והשופטים שהיו בימים ההם התאימו החוקים לפי השקפותיהם וצרכיהם כפי מצבם.

3.4 דמיון הנובע מכך שהתורה ניתנה לתוך מציאות קיימת

3.4.1 רמב"ם, מורה הנבוכים (הגרסה האינטרנטית למהדורת שוורץ), חלק ג' פרק כט:

אשוב עתה אל מטרתי ואומר שמשמעותן של מצוות רבות התבררה לי וטעמיהן נודעו לי רק משעמדתי על שיטות הצאביה,⁸ דעותיהם, מעשיהם ופולחניהם, כמו שתשמע כאשר אבהיר את טעמיהן של אותן המצוות שחושבים שאין להן טעם. **אציין לך את הספרים אשר מהם יתברר לך כל מה שאני יודע משיטות הצאביה ודעותיהם**, כדי שתדע בוודאות שמה שאומר על טעמיהן של מצוות אלה נכון הוא... **כל אלה אשר ציינתי לך הם ספרי עבודה זרה שתורגמו ללשון הערבית. אין ספק שהם חלק קטן מאוד ממה שלא תורגם, ואף לא נמצא אלא נשחת ואבד.** ... הכרת אותן דעות ואותם מעשים היא שער גדול מאוד אל הבנת טעמי המצוות, כי שורש תורתנו כולה וצירה אשר עליו היא סובבת הוא מחיית אותן דעות מן הלבבות ומחיית אותן עקבות מן המציאות כדי למחותן מן הלבבות.

3.4.2 רמב"ם, מורה הנבוכים (הגרסה האינטרנטית למהדורת שוורץ), חלק ג' פרק ל"ב:

אי-אפשר לצאת מניגוד לניגוד בבת-אחת. לכן אין אפשרות בטבע האדם שיעזוב את כל אשר הסכיך אליו בבת-אחת. לכן, כאשר שלח האל את משה רבנו לעשות אותנו ממלכת כהנים וגוי קדוש (שמות י"ט, 6) על-ידי שנדע אותנו יתעלה... והדרך המפורסמת בעולם כולו, שהסכינו אליה באותם ימים, והפולחן הכללי שגדלנו עמו, לא היה אלא להקריב מיני בעלי-חיים באותם מקדשים שהציבו בהן הצורות, ולהשתחוות להן, ולהקטיר קטורת לפנין – היראים והסגפנים היו באותם ימים דווקא האנשים המתמסרים כליל לשרות אותם מקדשים העשויים לכוכבים, כפי שהסברנו - **לא הצריכו חוכמתו יתעלה ועורמת-חסדו, הנראית בבירור בכל מה שברא, שיצווה עלינו לדחות את מיני דרכי פולחן אלה, לעזוב אותם ולבטלם, כי זה היה באותם ימים דבר שאין להעלות על הדעת לקבלו בהתאם לטבע האדם אשר לעולם נוח לו במה שהסכיך אליו. הדבר היה דומה באותם ימים כאילו בימינו היה בא נביא הקורא לעבוד את האל והיה אומר: "האל ציווה עליכם שלא תתפללו אליו ולא תצומו ולא תשוועו אליו בעת צרה. עבודתכם תהיה רק מחשבה בלי מעשה כלל".**

לכן השאיר יתעלה את מיני העבודות האלה והעבירן מהיותן לנבראים ולדברים דמיוניים שאין להם מהות אמיתית, להיות לשמו יתעלה, וציוונו לעשותם לו יתעלה. לכן ציווה לנו לבנות לו מקדש: ועשו לי מקדש (שמות כ"ה, 8), ושיהיה המזבח לשמו: מזבח אדמה תעשה לי (שם, כ"ו, 21), ושהקורבן יהיה לו: אדם כי יקריב מכם קרבן לה' (ויקרא א', 2), וההשתחויה תהיה לו, וההקטרה תהיה לפניו. הוא אסר שיעשה דבר ממעשים אלה לזולתו: זבח לאלהים יִקָּרַם [בלתי לה' לבדו] (שמות כ"ב, 19); כי לא תשתחוה לאל אחר (שם, ל"ד, 14)... בעורמת-חסד אלוהית זאת הושג שנמחה זכר עבודה זרה והתבסס היסוד הגדול האמיתי באמונתנו, והוא מציאות האלוה וייחודו. הנפשות לא נרתעו ולא חרדו מפני ביטול הפולחנים שהיו מורגלים אליהם ושלא הכירו פולחן זולתם.

3.4.3 רמב"ם, מורה הנבוכים (הגרסה האינטרנטית למהדורת שוורץ), חלק ג' פרק מ"ט:

אשר לטעם הַיָּבוּס, כתוב שהיה מנהג קדום לפני מתן תורה שהתורה השאירה אותו בעינו. הטעם לחליצה הוא שלפי מנהגי אותם ימים נחשבו המעשים האלה (המהווים את טכס החליצה) למגונים; שמה (האח) יסלוד מדברים מגונים אלה ויבס. זה ברור מתוך לשון התורה: ככה יַעֲשֶׂה לאיש [אשר לא יבנה את בית אחיו]. ונקרא שמו בישראל [בית חלוץ הנעל] (דברים כ"ה, 10-9).

3.4.4 הראי"ה קוק, פנקס מתקופת בויסק, פנקסי הראי"ה ב', ל"ב, עמ' קי"ח-קי"ט:

"זה ספר תולדת אדם" (בראשית ה', א) (הוא כל התורה כולה) [זהו כלל גדול בתורה], אמרו חכמים ז"ל (ירושלמי נדרים ט', ד; ב"ר כ"ד, ז). ובאמת [ראו] להכיר את רוח האדם כמה גבוה ונשא הוא, ושכל מחשבה רוממה ונשגבה כבר חושבה בכח החושב הכללי של המין האנושי. כי הקדמונים שהיו יחידיהם מופלאים בבנין גופם, בבריאות כחותיהם החומריים, כן היו מצויינים ג"כ בבריאות נפשם ובעומק הרגשתם והשקפתם הרוחניות, אשר רק ההמון שירד הלוך וירד בחינוכים רעים, ולא יכול להשיג תוכן דעת גדולו, שבש את המחשבות הגדולות של הקדמונים.

ע"כ הכרח הוא, גם תפארת לתורת אמת היא, שכל מחשבה ואמונה גדולה וכללית, שבהמון עובדי ע"ז נשתבשה בכמה ציורים של הבל ושל דמיון, נמצאם בתורה בטהרתם. והכל הוא מפני שהתורה החזירה העטרה ליושנה, ובאה לרפא את המחץ אשר חל באנושיות, ע"י נפילת ההמון, ורבים ממושלו בעלי היכולת, העריצים והפראים, ולהרים את האנושיות עד אותה המעלה של הצד הנשגב, שמין האנושי עומד עליה בעצם טבעו, ושכבר עמד עליה מצד המצויינים שבאישיו בימים הקדמונים...

⁸ שוורץ, מוה"ח ח"א ס"ג, הע' 3: "הצאביה מופיעים בקוראן יחד עם היהודים והנוצרים כמי שמותר להם להחזיק בדתם ולקיים את פולחנם תחת שלטון האסלאם... החוקרים מניחים שביטוי זה בקוראן נתכוון מעיקרא לציין את של מנדעים או כת יהודית-נוצרית בעיראק. אך שעה שכבשו המוסלמים את העיר חראן, הסמוכה לנהר פרת בגבול סוריה ואסיה הקטנה, מצאו שם כת סינקרטיסטית שכרכה עבודת כוכבים ומזלות עם תפישות פילוסופיות הלניסטיות, שסודן בפילוסופיה הפיתגוראית. הם הצליחו לשכנע את המוסלמים כי הם "הצאביה" הנזכרים בקוראן וכך זכו להיות לקיים את עדתם ופולחנם... כך קרה שדתם ופולחנם של בני חראן, שנקראו מעתה צאביה, היו הצורה היחידה של עבודת כוכבים ומזלות שהתקיימה תחת שלטון האסלאם. זו היתה אפוא הדוגמה היחידה של עכו"ם שהיתה לעיני הרמב"ם, ומסתבר שלכן הוא זיהה כל עבודת כוכבים ומזלות וכל עבודת אלילים עם פולחן הצאביה".

ע"כ רק בטלנות היא לחשוב שאם נמצא דברים בתורה, מדעות, מציורים וממצות, שדוגמתן ימצאו בעמים היותר קדומים, לומר ע"כ? שהדבר מעלה טינא בלב לענין קדושתה של תורה. חלילה! כמו שהמצות השכליות, שהן ודאי היו מוחזקות במתוקנות שבאומות העולם, ומ"מ אותן שנתקלקלו ונתפרו, החזירה תורה לחזקן בחיזוק אלהי, וחלק הרוב מעשרת הדברות הם כאלה... ומה שע"פ החכמה האלהית נמצאו ראיות להיות נקבעות בכתרה של תורה, נקבעו להיות לעד לעולם לחק לישראל. וזה מוסיף לכל משכיל באמת, חיבה יתירה והדר אלהי על כחן של מצות... ויד ד', בנבואה השלמה והעליונה של אדון הנביאים, היא בררה את כל החלקים הראויים להשאר, כשם שהוסיפה ג"כ מה שראוי להוסיף, לפי הדבר המתחדש, שהוא ענינם של ישראל ופעולתם לעצמם ולעולם.

ע"כ, החפישה של גנזי קדמוניות העמים שנתרבתה בימינו, והשיוויים הנמצאים ביניהם לעניני תורה, הם מוסיפים אורה וצהלה לכל דורש ד' באמת, וכדאי הוא המחקר הנמרץ הזה, להגדילו ולהאדירו, וללמד תועי רוח בינה, איך להשתמש בו למטרת האמת, להראות לכל עמי הארץ, שיסודה של תורה היא האנושיות הטהורה, מה שבלעדה, היא הולכת ומתדלדלת...

ואותם שחושבים, שראוי הוא שלא ימצא ברוח האדם וכשרונו העצמי מאומה מקדושתה והודה של תורה, אינם מכירים את ההוד של צלם אלהים אשר יצר אותו בו יוצר האדם.

3.4.5 הרב אבן מנצור אלדאמארי, מדרש נר השכלים (כ"י, מצוטט ע"י רמ"מ כשר הנ"ל עמ' 224):

חלק בכורה היה לחק לראשונים וכך כן מקצת הענינים הטבעיים היו קובעים להם חוקים קודם מתן תורה. ומשנתנה תורה מה שנמצא לטוב העמידה אותו לפי מצבו כמו חלק בכורה ויבום, ומה שלא מצאה לטוב החליפה אותו, כמו שאמרו ניתנה תורה ונתחדשה הלכה.

3.4.6 הרב חיים הירשנזון (1857-1935), ספר נמוקי רש"י: חידושי הרח"ה על נמוקי החומש לרש"י ז"ל ב', סעאיני תר"ץ, דף קמ"ח ע"ב (סימן תצ"א, על שמות כ"ה, כב):

וגם בחוקים ומשפטים נאמר "והבאת אתה את הדברים לפני ה'", כי באמת רק עשרת הדברים ועוד איזה חוקים הנאמר בהם "ויקרא אל משה", "וידבר ה' אל משה לאמר", יש מהם אשר נאמרו למשה טרם דרש עליהם מאת אלקים. אבל הרבה חוקים ומשפטים הקריב משה לפני אלקים ודרש עליהם את דעתו, וכפי אשר צוהו אלקים כתב בתורה. והי[ה] משה מיעד ומזמין לאלקים לאהל מועד, ונועד לו אלקים מעל הכפורת מבין הכרובים, והודיעו את חוקיו ואת תורותיו הישרים והתמימים, וצוהו לכותבם בתורה, ואשר לא ישרים אמר לו אלקים להסירם, או להתנגד להם. ובזה יסורו כל פטופטי דייליטש ובלבולי הבאבעל ביבעל והשווי קצת לחוקי המוראבי [=חמורבי. י"פ] וכדומה.

3.4.7 מ"ד קאסוטו, פירוש על ספר שמות, עמ' 182:

וכשאנו באים לדמות ולהשוות את חוקי התורה אל חוקי העמים השכנים אין לשכות, כפי שרגילים לשכות החוקרים הדנים בעניין, את הבדלי האופי שביניהם: החוקים של העמים השכנים אינם ניתנים בשם האלים, אלא בשם המלכים, ואילו חוקי התורה אינם ניתנים בשם המלכים, ואף לא בשם משה כמנהיג ישראל, אלא הם הוראות דתיות ומוסריות בענייני משפט, הנמסרות בשם אלהי ישראל. לכל פרשה ופרשה, גם בעניינים משפטיים כמו בעניינים דתיים מובהקים, מוקדמת הנוסחה הקבועה וידבר ה' אל משה לאמר או כיוצא בה... הוראות דתיות ומוסריות בענייני משפט: זו ההגדרה הנכונה של הכתובים המשפטיים שבתורה, והוראות אלו הן משלושה סוגים: (א) הכנסת תיקונים במסורת המשפטית הקיימת; (ב) התנגדות לפרטים מסויימים במסורת זו או ביטולם; (ג) אישור בשם הדת לפרטים אחרים, שנחשבו ראויים לקבל אישור מפורש גם בשם הדת הישראלית.

3.4.8 הרב יובל שרלו, וארשתיד לי לעולם, ירושלים תשס"ג, עמ' 71-72:

מה היה קיים קודם מתן תורה בתחום דרך הארץ: ראשית, היה קיים העולם, דהיינו טבעיות החיים, המשפחתיות וההולדה, ההתפרנסות מעמל כפיים, הסדר החברתי, הקיבוצי, הלאומי וכדו'. התורה לא ניתנה בחלל ריק, ולא נמסרה לבני אדם קודם שנברא העולם. קיומו של העולם נתון לטוב ולמוטב, מחשבות בני אדם ותחבולותיו, תחושת המוסר הטבעי, הצרכים החברתיים והאישיים. התורה לא ניתנה על לוח חלק. היא הופיעה לאחר עשרים וששה דורות של קיום העולם. כיון שכך, יש לקבוע את יחסה של תורה אל כל מה שקדם לה: הבאה היא לבטל את דרך הארץ? להשתמש בו כבסיס? לנהוג באדישות כלפיו? למעשה, כבר היתה קיימת חקיקה ענפה בעולם, כדוגמת חוקי חמורבי, והאנושות התנהגה על פי עקרונות מוסר טבעיים. הישנו יחס בינם לבין התורה? המתעלמת התורה מכל ההישגים האנושיים שנהגו קודם נתינתה או מייעדת להם מקום? שאלה זו אינה נוגעת רק להתנהגות הקיומית של האדם אלא גם לאמונתו. קודם מתן תורה הכיר האדם את בוראו ועבדו בתור "מי שאינו מצווה ועושה", כמובא בספר בראשית. אנו מוצאים מרחב עצום של התנהגות דתית לא מצוותית עוד קודם שניתנה תורה: נישואין ושמירת יבם (תמר, בנות לוט), קבורה, קורבנות, נדר (יעקב), צדקה ומשפט (אברהם אבינו), הכנסת אורחים, תפילה, מעשר (מלכיצדק, יעקב) – כל אלה היו קיימים במציאות כדרכים בעבודת ד' עוד קודם מתן תורה. חלקם מיוחדים לאבות האומה, וחלקם אינם מוגבלים לאבות דווקא, אלא הם נחלת האנושות הכללית ביחסה אל אלוהיה. התורה שניתנה לישראל ניתנה על בסיס זה, וגם כאן עולה אותה שאלה: ביטויים אלו בעבודת ד', שהוליד ההגיון האנושי הפשוט ותחושותיו הטבעיות של האדם כלפי אלוהיו - מה משמעותם לאחר מתן תורה, היש להם מקום לאחר הגדרת תרי"ג מצוות במתן תורה, האם ישנה מחויבות לדרך הנהוגה בארץ?